

ÖNELLÁTÁS ÉS ÁRUTERMELÉS

*Mezőgazdasági kistermelők egy észak-magyarországi faluban**

Bevezetés¹

Az alábbi tanulmány alapjául szolgáló kutatást a „Közösen a jövő munkahelyeiért” Alapítvány és a SOROS Alapítvány támogatásával „Válság és kivezető utak” címmel indítottuk el 1994 nyarán. A célunk az volt, hogy megpróbáljuk megérteni – és a vidéki Magyarország egy darabkájának leírásán keresztül bemutatni – a falvaink lakosságának életében jelenleg is zajló mélyreható változásokat. Kutatási terepül három észak-borsodi települést² választottunk ki úgy, hogy az ipar és a mezőgazdaság sok évtizedes együttélése során kialakult falutípusok közül mintánkban lehetőleg a legjellemzőbbek legyenek képviselve.

A vizsgálat során a fellelhető statisztikai adatok összegyűjtése mellett elsősorban a hagyományos falukutatás eszközeit alkalmaztuk: az eltelt két év alatt több száz interjút készítettünk, megkerestük a társadalmi, gazdasági szervezeteket és a falvak számunkra valamilyen szempontból fontos lakosait. Már eddig is óriási anyag gyűlt össze, a munkát azonban még korántsem fejeztük be. Versenyt futunk az idővel, egyre újabb és újabb kérdések válnak fontossá, rég ismertnek gondolt tények kapnak más jelentést az újabb események fényében. Az eddigi kvalitatív vizsgálat alapján feltett hipotéziseink empirikus ellenőrzése érdekében – amennyiben sikerül a szükséges anyagi eszközöket előteremtünk – a közeljövőben szeretnénk reprezentatív, kérdőíves adatfelvételt végezni.

Ebben a tanulmányban azt próbáljuk meg leírni, hogy a mezőgazdasági kistermelés – mint a falusi lakosság számára látszólag kézenfekvően adódó költségmegtakarítási, pénzkereseti lehetőség – mit jelentett a rendszerváltás előtti „békeidőben”, és mit jelent ma, az egyre szorítóbb piaci viszonyok között;

* Az adatok felvétele és a feldolgozás során sok segítséget kaptunk tanárainktól, Laki Lászlótól, Simonyi Ágnesztől és Csákó Mihálytól, és persze rengeteg kedves helybelitől, akikkel a falvakban találkoztunk az elmúlt másfél év során, amiért ez úton is szeretnénk köszönetet mondani.

hogy milyen tendenciák vannak kibontakozóban, és hogy kutatásunk során milyen gazdálkodói típusokkal találkoztunk. Kvalitatív vizsgálatról lévén szó eredményeink érvényességi köre meglehetősen korlátozott. Ebben a dolgozatban csupán egyetlen faluról, Szuhogyról lesz szó, az ott összegyűjtött adatok alapján írjuk le a változásokat, mégis azt reméljük, hogy talán sikerül napjaink eseményeinek néhány fontos mozzanatát megragadnunk.²

A faluról³

Szuhogy jelenleg 1250 főt számláló község, BAZ megye északi részén, az ország egyik legelmaradottabb, városhiányos övezetében fekszik. Ezen a hegyes-völgyes, jórészt erdővel borított tájon a természeti környezet soha nem kedvezett a földművelésnek⁴, a gazdálkodás hagyományosan főleg számosállatok tartására (szarvasmarha, ló, sertés, juh) és az ehhez szükséges takarmánynövények előállítására korlátozódott. Ez a tevékenység azonban már a múlt században sem tartotta el a környék teljes lakosságát, sokan kényszerültek arra, hogy a mezőgazdaságon kívül keressenek maguknak megélhetést vagy kiegészítő jövedelmet. A terület földrajzi adottságainak következtében jelentős volt a Felvidék bányavárosaiba irányuló fuvarozás és kereskedelem, sok embernek adott munkát az erdő, de sokan jártak el dolgozni az ország más vidékeire, és a századforduló Amerikát megjárt, tengeren túli munkavállalóinak jelentős része is innen került ki (Borbándi 1983).

A környék foglalkoztatási szerkezetében a századfordulón megjelenő nehézipar hozott lényeges változást. A Bódva és a Sajó völgyében megnyitott szénbányák, valamint a rudabányai vasércbánya felszívták közvetlen környezetük munkaerejét. E munkások számára azonban a bányászat eleinte csak kiegészítő, szezonális (téli) tevékenység volt, mellette a földek műveléséről sem mondtak le (Viga 1990: 24). Ugyanakkor a bányatelepek növekvő lakossága új piacot jelentett a térség mezőgazdasági termelői számára, hetipiacok hálózata alakult ki.

Szuhogy a térbeli közelség miatt (Rudabánya alig 6 km-re van ide) nagyon hamar bekapcsolódott az iparosodás folyamatába. A fuvarozást, a téli favágást és az egyéb addig szokásos kiegészítő pénzkereseti lehetőségeket fokozatosan felváltotta a biztosabb jövedelmet jelentő bányászkodás. A harmincas évek elején már az aktív férfilakosság fele eljárt dolgozni valamelyik közeli bányába. Ez az arány a második világháború végére a mezőgazdaságot sújtó nehézségek és a bányászok katonai szolgálat alól való felmentése miatt 80 százalék fölé emelkedett. Számuk csak 1946-ban, a háború és a „málenkij robot” veszélyeinek elmúlásával esett vissza⁵, hogy azután a beszolgáltatások és a tsz-szervezés idején újból csaknem elérje a régi arányt.

Az 1950-es éveket megelőzően a bányászat a helybeli lakosok túlnyomó többsége számára nem volt igazi foglalkozás. Az interjúk tanúsága szerint leg-

többjük nem földműveléssel is foglalkozó bányász volt, hanem olyan paraszt, aki a szorító körülmények hatására pénzkeresés céljából járt el a bányába dolgozni. Merthogy a föld pénzt nagyon keveset hozott, a napszámosokat, részes aratókat leginkább terményben fizették, eladni való gabonája, disznaja pedig csak a nagyobb gazdáknak volt. Akinek nem volt elegendő földje, az kihasználta a lehetőséget, ámde nem szívesen, inkább kényszerűségből ment a „föld alá dolgozni”.

A bányászkodásnak csak a harmincas évek végén lett némi becsülete, amikor a mezőgazdaságot sújtó recesszió következtében a helybeli „jó gazdák” jelentős része tönkrement. Ekkor a gazdag parasztok fiai is a bányába kerültek, amivel végül is lassan polgárjogot nyert a bányászat a falu közvéleménye előtt. Még a következő generációnak is meg kellett öregednie azonban, amíg az ötvenes években a gazdasági, politikai nyomás hatására a földművelés annyira leértékelődött, hogy a bányászat a foglalkozások helyi „presztízsrangsorában” fölébe tudott kerülni. Egészen addig az igazán elismert ember a sok földet művelő gazdálkodó volt, sokszor a bányában keresett pénzen is földet, állatokat vettek, a gazdaságot fejlesztették. A „foglalkoztatási versenyben” végül mégis az ipar kerekedett felül, bár soha nem sikerült teljesen „bekebeleznie” az egykori parasztok leszármazottait. Az a kétlaki, bányász-paraszt életforma, amely a harmincas években általánosan elterjedté vált, egészen a környék nehéziparának összeomlásáig tartotta magát.

A hatvanas évek közepétől kezdve a felnövő, magasabb képzettségű fiatal generáció tagjai közül sokan már nem a bányákba, hanem a környék más ipari üremeibe mentek el dolgozni. Ez elsősorban a BVK-t⁶ és a Sajóbábonyi Vegyi Műveket jelentette, de a hetvenes években már sokan jártak Edelénybe, sőt Miskolcra is. Ez a tendencia a későbbiekben tovább erősödött, aminek oka a közlekedés fejlődése mellett egyrészt a fiatalok magasabb képzettsége volt, másrészt pedig az, hogy a hatvanas években még igen magasnak számító bányászfizetések a nyolcvanas évekre elveszítették az értéküket. Emellett, míg régebben csak a férfiak jártak el dolgozni, a nők pedig az otthoni munkák mellett többnyire az állami gazdaságban, a tsz-ben, vagy melléküzemágában helyben dolgoztak, addig a nyolcvanas évek végén az ingázóknak már a 30 százaléka nő volt (KSH 1990). Ezek a folyamatok azt eredményezték, hogy a falu lassanként ismét több lábra állt, kezdett némileg függetlenedni a bányáktól.

A nehézipar térnyerésével a mezőgazdaság a faluban lakó családok többségének számára első számú megélhetési lehetőségéből kiadáscsökkentő, jövedelemkiegészítő tevékenységgé változott. Az ötvenes évek gazdasági, politikai intézkedései lehetetlen helyzetbe hozták a főállású kistermelőket, és a tsz 1960-as megszervezése után már csak elvétve találunk egy-egy kitartó magángazdálkodót. Az asszonyok többnyire beléptek a szövetkezetbe a földdel, a férfiak pedig eljártak dolgozni, és pénzt kerestek, a kertet és a háztájit pedig közösen művelték.

A tsz mindazonáltal mint a legnagyobb helyi munkáltató (az 1975-ös összevonas után a bánya mellett az egész környék második legnagyobb munkáltatója), igen fontos szerepet töltött be a község életében. Egyrészt munkahelyet jelentett, ami, ha nem is sok, legalább némi fizetést biztosított az ott dolgozók számára, másrészt azzal, hogy az infrastruktúráját, a jogi kereteit, a felhalmozott piaci kapcsolatokat és szakértelmet az itt élők rendelkezésére bocsátotta, lehetővé tette számukra, hogy a háztáji mezőgazdálkodásból jelentős haszonra tegyenek szert.

A szövetkezet az 1960-as évektől kezdve, a tenyésztésre alkalmatlan növendék állatokat (borjakat, malacokat és bárányokat) helybeli gazdáknak adta ki hizlalásra. Szerződést kötöttek, a szövetkezet szállította a jóságokat és megfizette a takarmányt, a gazdák elvégezték a munkát, amikor aztán az állat elérte a vágósúlyt, a tsz átvette tőlük. A vételárból levonták a növendék állatok és a kiszállított takarmány értékét, a fennmaradó összeget pedig készpénzben kifizették.

Ez a rendszer mind a tsz, mind a „vállalkozó” gazdák számára előnyös konstrukció volt. A lakosok tőkebefektetés nélkül és viszonylag biztonságosan juthattak komolyabb jövedelemhez, bekapcsolódhattak a második gazdaságba és leköthették a fölös munkaerejüket, amire egyébként nem sok esélyük lett volna.⁷ A szövetkezet számára a háztáji termeltetés elsősorban likviditási gondjaik enyhítésében játszott szerepet. Nem igényelt nagyobb befektetést, ugyanakkor folyamatos árbevételt jelentett, ami viszont elengedhetetlen feltétele volt a növénytermesztési ágazat biztonságos működésének. A tsz gyakorlatilag felár nélkül adta tovább a jóságot, a likviditás megőrzése mellett a haszon abból az állami támogatásból adódott, amit a nagyüzemek kaptak az eladott állatok után. Gyakran előfordult, hogy a helybeli gazdák a saját jóságaikat is a szövetkezeten keresztül adták el, a felárból származó haszon pedig megosztottak a tsz-szel.⁸

A falu lakosságának egészére nem volt jellemző az ilyesfajta árutermelés. Az a törekvés viszont, hogy a ház körüli kertben, esetleg a zártkertben vagy a háztájiban előállítható mezőgazdasági termékekből önellátóak legyenek – s így élelmiszerre minél kevesebb pénzt kelljen kiadniuk – a háztartások többségénél megfigyelhető.

Kistermelői típusok a rendszerváltás előtt

A hetvenes–nyolcvanas években a magyar társadalom rétegződése és a mobilitási lehetőségeket befolyásoló tényezők kerültek a hazai társadalomtudomány homlokterébe. A vidéki társadalom fejlődésében a kutatók és az elméleti szakemberek egy része különös jelentőséget tulajdonított a családi háztartásokban folyó mezőgazdasági termelésnek. A témával kapcsolatban több különböző el-

mélet, tipológia született, melyek közül talán a legjelentősebbek: az úgynevezett proletarizálódási elmélet (Szelényi, 1992); a Márkus István (1993) nevével fémjelzett paraszt-munkás elmélet; Juhász Pál (1976) félbeszakadt polgárosodásról szóló elmélete (Juhász 1976; 1982); az ezek kritikájaként Szelényi Iván (1992) által megalkotott „harmadik út” elmélet és Kovách Imre műve (1988), amelyben a szerző hosszú empirikus kutatás eredményeképpen írta le a mezőgazdasági kistermelés különféle típusait és a vidéki társadalom rétegződésében betöltött szerepét. Ezen elméleti előzmények közül a leggyakorlatiasabbnak – s így saját empirikus kutatásunk során a leghasználhatóbbnak – Kovách Imre tipológiája bizonyult. Elsősorban az ő munkájára támaszkodva próbáljuk bemutatni azt, hogy a kétlaki ingázó életmód során a kistermelésnek milyen jellegzetes típusai jöttek létre a vizsgált településen.

Kovách Imre a termelés és a háztartásgazdaság különböző mutatói alapján a következő hat csoportba sorolta be a mezőgazdasági termelőket: *tradicionális önellátó üzemek, szabadidős önellátó üzemek, középparaszti mintára szervezett paraszti típusú üzemek, integrált félüzemek, integrált vállalkozások, szabadpiaci vállalkozások*. (A típusok részletes ismertetését lásd Kovách 1988.) Ez a tipológia a KSH országos reprezentatív mintája alapján, statisztikai eszközök felhasználásával készült és az volt a célja, hogy valamiféle átfogó képet adjon az ország lakosságának a mezőgazdaságban végzett magántermelői tevékenységéről. Így természetesen nem várható tőle, hogy pontosan írja le egy konkrét, ráadásul meglehetősen speciális helyzetben lévő falu kistermelőinek üzemtípusait. Alkalmas lehet viszont arra, hogy segítsen megtalálni a vizsgált terület specifikus vonásait, azokat a főbb jellemzőket, amelyek Szuhogyot elválasztják a mezőgazdasági viszonylatban az átlagot talán leginkább képviselő alföldi falvaktól és mezővárosoktól.

Ha a hetvenes–nyolcvanas évek szuhogyi magántermelőit Kovách Imre tipológiája szerint próbáljuk osztályozni, akkor az első és legfontosabb észrevételünk az lesz, hogy természeti és gazdaságtörténeti okokból a fenti típusok közül kettő biztosan hiányzik erről a területről. Független, integráción kívüli „szabadpiaci vállalkozások” (Kovách elsősorban azokat a specializált zöldségtermesztőket, főliakertészeket értette ezen, akik nem a felvásárló hálózatokon keresztül, hanem a nagybani piacokon értékesítették terményeiket) a mostoha természeti adottságok miatt nem alakulhattak ki. Itt a földművelés csak állattenyésztéssel ötvözve lehetett volna jövedelmező, ehhez azonban kevés volt a magánkézben lévő föld mennyisége. „Szabadidős önellátó üzemekről” (ezek eredetileg leginkább az üdülőkörzetek telkeit és a városok környékén kiparcellázott zártkerteket, hobbikerteket jelentették) szintén nemigen beszélhetünk. Szinte mindenkinek volt és van ma is szőleje vagy gyümölcsöse, amit „szabad idejében” művel, de nem találkoztunk egyetlen olyan gazdával sem, aki számára ez a tevékenység gazdasági szempontból különösebb jelentőséggel bírt volna.

A „*tradicionális önellátó kisüzem*” az első olyan kategória, amire szép számmal találunk példát Szuhogyon a nyolcvanas években. Ezek az üzemek itt is kizárólag önellátásra termeltek, a háztartás teljesen összefonódott a gazdasággal, semmiféle racionális kalkulációról nem beszélhetünk az esetükben, és ha netán eladtak is némi felesleget, ez nem változtatott gazdálkodásuk módján. Két lényeges ponton azonban az általunk tapasztaltak különböznek az eredetileg leírt típustól. Az egyik Kovách Imrének az a kitétele, hogy e gazdaságok legfontosabb célja „nem kiadásmegtakarítás, hanem a hiányzó élelmiszerek előállítása” volt (Kovách 1988: 79). Szuhogyon, éppen a bányavidék közelsége miatt, már évtizedek óta kielégítő az ellátás az alapvető élelmiszerekből, ráadásul az ingázók minden nap megfordultak a környék nehézipari központjaiban, ahol az ötvenes évektől kezdve politikai okokból az országos átlagnál is jobb ellátást biztosítottak a munkások részére. Senki sem kényszerült volna tehát pusztán az áruhiány miatt magántermelésre, a gazdálkodás fő motiváló ereje minden bizonnyal a kiadásmegtakarítás volt. A másik jelentős különbség a háztartások számarányában van. Országos viszonylatban az eredeti tipológia szerint csupán a megkérdezett háztartások 15 százaléka tartozott ebbe a kategóriába, ezzel szemben – bár vizsgálati módszerünkben adódóan pontos arányokkal sajnos nem szolgálhatunk – biztosra vehetjük, hogy Szuhogyon a gazdálkodók többsége nem végzett árutermelésnek nevezhető tevékenységet, vagyis nem lépett túl a „*tradicionális önellátás*” színvonalán. Ennek oka valószínűleg a magas ipari keresetekben rejlik. A lakosság nagyobbik része megelégedett azzal, hogy a gazdálkodás révén az élelmiszerekre fordítandó kiadásainak jelentős részét megta- karíthatja. Ahhoz, hogy jelentősebb pénzbevételekre is szert tegyenek, munkát, időt, pénzt kellett volna befektetniük, infrastruktúrára, szakmai ismeretekre és személyes kapcsolatokra lett volna szükségük. Az ipari ingázók nagy része valószínűleg nem volt rászorulva erre a mellékkeresetre, vagy a várható haszonhoz képest túlságosan nagyra ítélte a szükséges befektetéseket.

„*Középparaszti vegyesgazdaságok mintájára szerveződő paraszti típusú kisüzemeket*”, amelyek egyébként a tipológia szerint a magyar gazdaságoknak csaknem a 40 százalékát tették ki, Szuhogyon a nyolcvanas évekre – az ismertett gazdaságtörténeti előzmények következtében – már csak elvétve lehetett találni. Működtetőik leginkább azok közül a „nyakas” gazdák közül kerültek ki, akik nem voltak hajlandók belépni a tsz-be és folytatták a magángazdálkodást. Kovách Imre tipológiájában az e kategóriába tartozók fő ismérvei: tevékenységük alapvetően árutermelésre irányul, ugyanakkor az önellátásról sem mondanak le; nem, vagy csak gyengén integrálódnak a nagyüzemekhez; nem specializálódnak, hanem sokfajta termékük közül mindig a legjobban eladhatóból igyekeznek a legtöbbet termelni. Ezek a jellemzők Szuhogyon még kiegészülnek azzal, hogy az ilyen típusú gazdaságok itt nem tudtak megélni csupán a mezőgazdaságból, valamelyik családtagnak mindenképpen ipari állást,

fuvarozást, vagy valami hasonló „rendes pénzjövedelemmel” járó munkát kellett vállalnia.

Az „integrált félüzemek” tipikus példája a tsz vagy az állami gazdaság által kihelyezett állatokat főként a nagyüzem által szállított takarmánnyal hizlaló kisgazdaság, nem igazi vállalkozás, nem igényel nagyobb befektetést vagy kockázatvállalást, a gazda gyakorlatilag csak a munkaerejét adja el, az igazi vállalkozó a mezőgazdasági nagyüzem. Szuhogyon elsősorban a tsz marhahizlaló háztájizói tartoztak ebbe a kategóriába. Pontos adataink sajnos csak 1966-ból vannak (KSH Mezőgazdasági összeírás), ekkor a falu gazdái összesen 159 szarvasmarhát tartottak, ennek több mint 80 százaléka volt tsz-háztáji. Az interjúk tanúsága szerint nyolcvanas évek elejére a háztájiba adott marhák száma jóval 200 fölé emelkedett, egy-egy gazda nemritkán 20–30 darabot is vállalt. Ennyi állat felnevelése már meglehetősen nagy befektetést és rengeteg munkát igényelt, ugyanakkor komoly hasznot is jelentett. A disznóhizlalás kevésbé volt jelentős a faluban. 1966-ban összesen 518 db sertést tartottak a magángazdák, ebből 216 volt saját tulajdonú, vagyis kevesebb mint 60 százalék volt a tsz-háztáji. A sertések esetében a számok nehezebben értelmezhetők, mint a szarvasmarhánál. Ez esetben ugyanis – mivel disznót saját részre is vágtak – nem tudhatjuk pontosan, hogy a saját tulajdonú sertések közül mennyit ettek meg és mennyit adtak el a tulajdonosaik, illetve hogy a háztájiban nevelt valamennyi disznót leadták-e a tsz-nek.

Így, ami a marhatartók körében szinte teljesen kizárható, a disznóhizlalók között előfordulhattak olyan „integrált vállalkozók”, akik csak a növényeket, vagy a kezdő tőkét kapták a szövetkezettől, a gazdaság beindításához és üzemeltetéséhez feltétlenül szükségük volt saját befektetésre is. Ők a termelési folyamat legfontosabb részeit saját maguk irányították, így az előző kategóriába tartozóknál sokkal függetlenebbül tudtak gazdálkodni. Ilyen integrált vállalkozások voltak a falu specialitásának tekinthető nyúltartó gazdaságok. Régen is tartottak nyulakat errefelé, de nem eladásra, csak saját fogyasztásra néhány darabot. Az egyik helybeli lakos szervezte meg 1970-ben a nyulász szakcsoportot, amely azóta is működik. A nyolcvanas évek elején, amikor a virágkorát élte, évi 7500 db nyulat is leadtak az ÁFÉSZ-nek.⁹ Ez a tevékenység azért nevezhető vállalkozásnak, mert a szakcsoport sokkal lazább kötődést jelentett bármiféle nagyüzemi integrációnál. A tagok információkat, szakmai és anyagi segítséget, törzsállományt kaptak, kötelezettségük pedig csupán annyi volt, hogy a felhízalt szaporulat szerződésben megszabott részét a szakcsoporton keresztül kellett értékesíteniük. A nyúltartás, bár viszonylag sokan foglalkoztak vele, az egész falu szempontjából nézve nem volt túlságosan nagy jelentőségű, a legtöbben nem csinálták elég nagyban ahhoz, hogy komolyabb pénzt hozhasson a konyhára. Egy-két gazdának azonban (főleg azoknak, akik – bár ez törvénysze-gésnek számított – nem csak a saját nyulaikat adták le, hanem a Cserehát észa-

ki részén felvásárolt állatokat is) komoly, több ezer forintos havi bevételt hozott a nyolcvanas évek elején.

A felsorolt négy típus, az általunk tett kiegészítésekkel együtt valószínűleg jó közelítéssel írja le a rendszerváltás előtti idők kistermelői üzeleinek rendszerét. Nem esett még azonban szó a falunak azokról a lakosairól, akik egyáltalán nem foglalkoztak mezőgazdasági tevékenységgel. Valószínűleg nem voltak túlságosan sokan, de mint mindenhol, itt is akadt néhány „gazdaság” és kert nélküli háztartás. Ezek egy része a falu felső vezető rétegéhez, az értelmiségi elithez tartozott, de többségük a minden szempontból a legrosszabb helyzetben lévő cigány származású lakosság köréből került ki.

A „békeidők” vége

A nyolcvanas évek közepétől kezdve a környék nehézipara leszálló ágba került. A bányászkeresetek reálértékben az egykori fizetések töredékére csökkentek, és a környék más üzeimeiben is rendre elmaradtak a béremelések, jutalomosztások. Ezzel párhuzamosan tovább nyílt az agrárról, csökkent a tsz-ek állami támogatása, és rohamosan kezdtek beszűkülni az egykori KGST piacai. A kialakuló válságot a gazdasági-politikai rendszerváltás tetőzte be. Az elavult, gazdaságtalan struktúrát nem lehetett többé fenntartani, elkerülhetetlenné vált a bányák, üzemek többségének bezárása. (Egyedül a környék vegyipari üzeime tartják magukat úgy, ahogy.) A nehézipar, amely évtizedek óta a szuhogyiak megélhetésének alapját, illetve a két lábon álló szuhogyi gazdaság „egyik lábát” jelentette, ebben a minőségében megszűnt létezni, és vajmi kevés remény van arra, hogy a közeljövőben újra lehetne éleszteni. A leépítések nyomán az ingázók létszáma kevesebb mint egyötödére esett vissza, és a mezőgazdaság válsága, valamint a tsz-melléküzemágak felszámolása miatt a helyi munkavállalás esélye is csökkent. A munkavállalási lehetőségek szinte egyik pillanatról a másikra beszűkültek.

A változások következményekképpen a foglalkoztatási helyzet igen nagy mértékben átalakult. A hivatalos statisztika szerint Szuhogyon 69 fő van munka nélkül¹⁰, a valóságos helyzet azonban sokkal rosszabb ennél. A körzeti munkaügyi központ vezetője szerint jóval 200 felett van azoknak a száma, akik a közelmúltban elvesztették a munkahelyüket, és azóta sem sikerült elhelyezkedniük. Hivatalosan nem mindegyiküket hívják munkanélkülinek, de attól még az élethelyzetük, a kitörési lehetőségeik, vagy éppen ezek teljes hiánya, nagyon hasonlóak egymáshoz. Az aktív korúak 11 százaléka munkanélküli, de kb. a 36 százaléknak nincsen munkahelye. A maradék 25 százalék (165 fő) valamilyen okból inaktív, tehát háztartásbeli, rokkantnyugdíjas, vagy éppen gyeseen van. A számokból egyértelműen látszik, és az interjúkból is rendre az

derül ki, hogy a szuhogyi munkanélküliek közül a legtöbben az inaktívvá válást választották a munkanélküliségből való menekülési lehetőségként.¹¹

Az elmúlt évek alatt nemcsak a munkavállalási lehetőségek, hanem a mezőgazdasági kistermelés körülményei, jövedelmezőségi viszonyai is alapvetően megváltoztak. Ma, e változások kellős közepén még lehetetlen megmondani, hogy melyik eseménynek, melyik törvénynek pontosan milyen hatása volt erre a folyamatra. Erre mi sem vállalkoztunk, csak vázlatszerűen próbáljuk meg kiemelni a közelmúlt néhány olyan történést, amelyek egész biztosan fontos szerepet játszottak a mezőgazdasági kistermelés helyzetének alakulásában.

A nyolcvanas évek eleje, közepe óta a politikai, gazdasági, foglalkoztatási helyzet, a törvények, a családi mezőgazdasági üzemek lehetőségei, az egész vidéki élet nagymértékben átalakultak. A termőföld privatizációjával megszűnt a szabadpiaci farmgazdaságok kialakulásának útjában álló egyik legnagyobb akadály, az ésszerű keretek között gyakorlatilag bármekkora birtokhoz hozzá lehetett jutni. Ugyanakkor tovább nyílt az agrárrolló, megváltoztak a minőségi követelmények és az értékesítési lehetőségek. A felvásárlás egységes rendszere erősen fellazult, új cégek kapcsolódtak be a közvetítő kereskedelembe, az árak a helyi piacokon és a világpiacon is nagyon szeszélyesen változtak. A mezőgazdasági kistermelésben a hetvenes-nyolcvanas évek során felhalmozódott tőke tulajdonosainak egy része a zavaros, kiszámíthatatlan viszonyok miatt kivonta a pénzét ebből az ágazatból és más, jobban jövedelmező területeken fektette be (főleg a kereskedelembe), egy másik részük pedig a piacvesztés következtében tönkrement.

A nyolcvanas években a családi mezőgazdasági üzemek egyértelműen mellékkeresetet, kiegészítő jövedelmet jelentettek még akkor is, ha bizonyos esetekben igen jelentős összegeket hoztak a konyhára. Ma a termelők egy része számára ez a helyzet gyökeresen megváltozott, a munkanélküliség terjedésével egyesek számára a mezőgazdasági termelés lett a fő, esetleg az egyetlen bevételi forrás.

Átértékelődött a kapcsolati tőke, ma már nem annyira a tsz elnökével, mint inkább az OTP, esetleg az Agrobank helyi fiókvezetőjével, vagy éppen valamilyen nagy felvásárló cég területi képviselőjével „kell jóban lenni”. Átmeneti javulás után sajnos talán még romlott is a helyzet a tőke- és az információhiány tekintetében. Ma sem jutnak el időben a szükséges információk a termelőkhoz, hitelt pedig még magas kamatra is nagyon nehéz szerezni.¹²

A nagyüzemek átalakulásával nemcsak munkahelyek szűntek meg, nemcsak a kapcsolatokon, szívfességi viszonyokon alapuló kedvezményes (olykor „ingyenes”) beszerzési források apadtak el, hanem a háztáji termelés, illetve a mezőgazdasági vállalkozás hagyományos formáinak egy része is ellehetetlenült. Szuhogyon – a tsz és az állami gazdaság átalakulása után – gyakorlatilag megszűntek a régi, erősen integrált állattartó gazdaságok, más nagy integrátori szervezetek pedig még nemigen léptek a nagyüzemek helyébe. A régi nagy ház-

tájizó gazdák vagy felhagytak a mezőgazdasági árutermeléssel, vagy valamilyen más formában folytatják tovább.

A mezőgazdasági árutermelés lehetőségei tehát sok különböző gazdasági, társadalmi, történeti tényező összhatásaként változtak meg. Az alábbiakban mégis szeretnénk közülük kiemelni egyet, mégpedig a föld tulajdonviszonyainak átalakulását. Ennek a választásnak alapvetően két oka van. Egyrészt a földnek, mint a mezőgazdasági termeléshez nélkülözhetetlen termelési eszköznek, megítélésünk szerint alapvető jelentősége van a magángazdálkodás lehetőségeinek szempontjából. A választás másik oka technikai jellegű, ebben a kérdésben minden zűrzavar ellenére, a különböző hivatali nyilvántartások jóvoltából viszonylag pontos és megbízható adatokra sikerült szert tennünk. Az alábbiakban arra a kérdésre próbálunk meg választ adni, hogy: *megteremtette-e a földprivatizáció a kigondolói és végrehajtói által elképzelt majdani mezőgazdasági kisüzemek alapjait?*

Kárpótlás, vagyonnevesítés

A törvényi rendelkezések nyomán 1992-ben BAZ megyében is megkezdődött a földtulajdon privatizációja. A végrehajtást a megyei kárrendezési hivatal és a tsz-ek koordinálták, együttműködve az edelényi földhivatallal és az önkormányzatokkal.

A begyűjtött igényeket a kárrendezési hivatal eljuttatta a tsz-eknek, melyek ezután falvanként javaslatot tettek a kárpótlási földalap és a részarány-földalap táblakijelölésére. A tsz javaslatát jóvá kellett hagynia az úgynevezett földkijelölő bizottságnak, amelyben a kárpótlási igényt benyújtók, a részarány-tulajdonosok választott képviselői, valamint a tsz és az érintett önkormányzatok képviselői voltak jelen. Ennek a fórumnak kellett volna ügyelnie arra, hogy mindkét földalapba hasonló minőségű, fekvésű, és művelési ágak szerint is azonos megoszlású területek kerüljenek.

Szuhogyon a földek kijelölése nagyobb konfliktusok nélkül lezajlott, az igényelt földcseréket vita nélkül oldották meg. A lakossági érdeklődés viszonylag kicsi volt, így a leendő gazdák viszonylag könnyen megegyeztek egymás között arról, hogy melyik földdarab kié lesz. A földalapok elhelyezését zavarta, hogy menet közben módosultak a törvények. Amikor a kárpótlási földek elhelyezése megkezdődött, még szó sem volt a részarány-tulajdon nevesítéséről, ezért eleinte kifejezetten arra törekedtek, hogy a kárpótlási földalapba kerüljenek a jobb földek. Ez később hátrányosan érintette azokat, akik részarány-tulajdonuk alapján akartak földhöz jutni. A másik lehetséges konfliktusforrás az volt, hogy az első árverések idején még nem mindenki kapta kézhez a kárpótlási jegyét (pl. a később legtöbb földet vásárló gazda sem). Akik emiatt eleinte nem vásá-

rolhattak, azok is ott ültek az árveréseken éberren ügyelve arra, hogy az előzetes alkut mindenki betartsa.

A falu 1066 hektáros határából 986 ha-t jelöltek ki kárpótlásra és vagyonnevesítésre. A kárpótlási földalap 327 ha, a részarány-tulajdonosok számára kijelölt terület pedig 659 ha volt, az alábbi megoszlásban:

	kárpótlásra kijelölt		részarányra kijelölt	
	nagyság	százalék	nagyság	százalék
szántó	96 ha	29	262 ha	40
gyep	161 ha	49	85 ha	13
erdő	70 ha	22	312 ha	47
összesen	327 ha	100	659 ha	100

A fenti táblázatot figyelmesen szemügyre véve kiderül, hogy a földkijelöléskor nem tartották be a törvénynek azt az előírását, miszerint a kárpótlási és a részarány földalapba minden tekintetben megközelítőleg egyforma földeket kellett kijelölni.

Kárpótlás

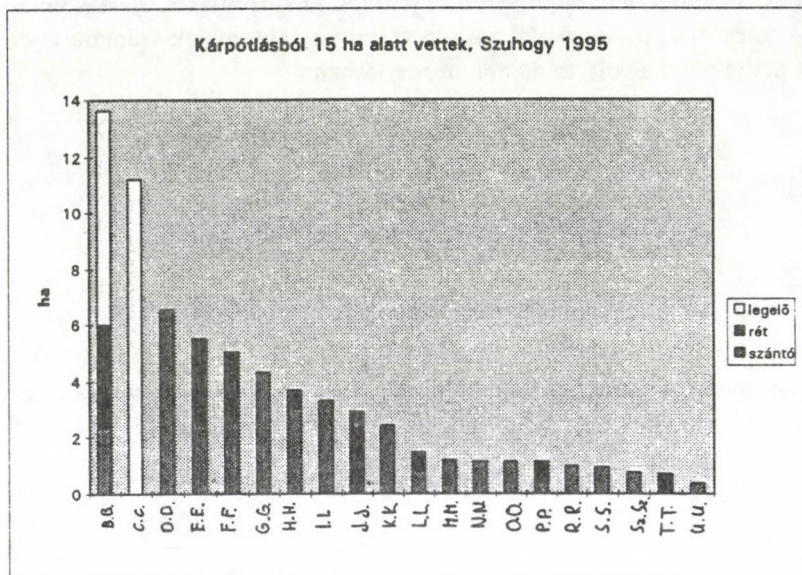
A kárpótlási árverésekre Szuhogyon 1992. december 1-je és 1994. október 11-e közt, 12 alkalommal került sor. Összesen 296 ha, az eladásra kijelölt földnek több mint 90 százaléka talált gazdára. Legkelendőbb az erdő volt, amit csaknem teljes egészében sikerült eladni, a szántóknak 95 százalékát, a gyepek viszont csak 84 százalékát vették meg. A kárpótlás során, nem számítva az erdőket, 21 szuhogyi család jutott földtulajdonhoz. (Az alábbiakban az erdőket a többi területtől külön tárgyalom. Ezt az indokolja, hogy az erdők hasznosítására külön törvények vonatkoznak, a közösen vásárolt erdő nem kerül felosztásra, művelése csak az erdőtársaság megalakulása után, erdész alkalmazásával lehetséges.)

Az árveréseken szinte egyáltalán nem licitáltak, a földek túlnyomó többsége az 500 Ft/aranykorona kikiáltási áron kelt el. Ez azt a feltételezést erősíti meg, hogy egyezségek születtek, és a gazdák tiszteletben tartották egymás földszerzési igényeit.

A legnagyobb területet megvásárló gazda (A. A.) csaknem 100 ha földet vett, azaz többet, mint a másik 20 kárpótolt együttesen. (39 ha szántót, 5 ha rétet és 54 ha legelőt vásároltak.) A birtokot A. A. a feleségével együtt műveli, mindketten nyugdíjasok, helyi viszonylatban igen nagynek számító tejtermelő gazdaságot üzemeltetnek.

A többi földvásárlás egész nagyságrenddel elmaradt A. A.-é mögött, a kárpótlás során még két 10 ha feletti gazdaság létesült, de egyik sem éri el még a

14 ha-t sem. (Az alábbi grafikonból a helyszűke és a jobb átláthatóság érdekében A. A. gazdaságát kihagytuk.)

Mindhárom 10 ha feletti gazdaságra jellemző a gyepterületek magas aránya, ami azt mutatja, hogy elsődlegesen állattartásra szánták őket. Ugyanakkor az ennél kisebb kárpótlásból kialakított birtokokon már sehol sincs legelő, az 5 ha alattiaknál pedig már a rét sem meghatározó, annak jeleként, hogy tulajdonosaik bizonyára nem számolnak nagyobb arányú marhatartással.

Három gazda vásárolt 5 és 10 ha közötti területet. D. D. 6,5 ha-ja teljes terjedelmében szántó, amit két fiával közösen művel. E. E. és F. F. testvérek. 5,5 ha illetve 5 ha birtokuk szántóból és rétből áll. Ők a tsz előtti birtokuk visszaállítására törekedtek. A családi tulajdonból édesapjuk 1958-ban részeltette őket, mindkettőjüknek 6-7 katasztrális holdat juttatva. A kárpótláskor nem sikerült a régi földeket visszavásárolni, a megkérdezettek közül egyedül ők voltak elégedettek a földkijelöléssel. Mindketten öregek már a gazdálkodáshoz. Egyikük rokkantnyugdíjas fiával közösen próbál gazdálkodni, egyre kevesebb sikerrel. Másikuk egyáltalán nem gazdálkodik. Öregségére magára maradt, néhány éve állatait is mind eladta, bányásznyugdíjából él. A kárpótlásból vett földön unokaöccse gazdálkodik, neki adta gazdasági eszközeit is. A fiatalember szíveségi alapon használja a földet, tehát bérleti díjat nem fizet.

Négyen szereztek 2 és 5 ha közötti birtokot. Rét csak az egyikén van, ott is mindössze 0,7 ha, az összes többi terület szántó. Hat kárpótoltnak rendelkezik egy és két ha közötti területtel, két kivétellel csak szántójuk van. Négyen vásároltak egy ha alatti birtokot.

Összesen öt erdőrészt került kalapács alá. Egy 14,6 ha kiterjedésű részt a falu volt úrbéres erdejéből jelöltek ki. Ez az erdő csere útján került be a kárpótlásba, eredetileg részarányos erdő lett volna, az egészet egy darabban E. E. vette meg. Mivel ő az egyedüli tulajdonos, erdészt fogadhatott, megkezdhetette használatát. A 31,25 ha-os Kazinci-erdőt több gazda együttesen vásárolta meg. Művelése mind a mai napig nem kezdődhetett meg, mert szerencsétlen hiba folytán a Bábolnai ÁG szedrői telepének erdejéből is belekerült egy darab az előlvezetett területbe, a huzavona még mindig folyik a tulajdonviszony rendezése körül, így az erdőtársulás nem tudott megalakulni.

Részarány-tulajdon

A részarány-tulajdon nevesítése során Szuhogyon 24-en kérték önálló ingatlan kialakítását.

Közülük 11-en a Bilice-dűlői erdőben és gyeppen kérték ki a részüket. Ez egy rossz minőségű, elgazosodott erdőrészt, kitermelhető fa csak a szélén volt. A nagy érdeklődést nem is a faállomány keltette. Az erdőrészt az önkormányzat kezdeményezésére került át a kárpótlásból a részarányos földalapba. A szuhogyi Bilice-dűlőn ugyanis az olasz De Bartolomeis cég a rudabányai hulladékégető építésével egyidejűleg salaklerakó kialakítását tervezi. A terület megszerzésében a polgármester közvetített, siker esetén az olasz cég 34 millió Ft-ot ajánlott fel az önkormányzat megsegítésére. Miután a kérdéses területet a polgármesternek sikerült áttetetnie a részarányos földalapba, megkeresett néhány részarány-tulajdonost azzal a kéréssel, hogy kérjék a területen önálló ingatlan kialakítását, s azt ígérte, hogy az ingatlanokra az önkormányzat vevő lesz. A vétel meg is történt aranykoronánként 1500 Ft-ért, az önkormányzat pedig megkötötte a szerződést az olaszokkal, akik mára a pénz nagy részét kifizették.¹³ Az ügy azonban néhány helybeli szerint nem a kívánatos nyilvánossággal zajlott. Ennek következtében az egyik tulajdonos még dupla áron sem volt hajlandó eladni 61 aranykorona értékű részét, ami miatt kissé meg kellett változtatni a salaklerakó építési terveit is.

A további 13 önálló ingatlant igénylő közül még ketten kértek erdőt (összesen 10 ha-t), hárman pedig kisebb belterületi szántót, illetve rétet. Az utóbbiak célja nem a mezőgazdasági hasznosítás volt, hanem afféle helyi „telekspekuláció”.¹⁴

Egyetlen részarány-tulajdonos volt (Sz. Sz.), aki komolyabb művelhető területhez jutott, ő 30 aranykoronáját 9 ha gyeppre váltotta be (a kárpótlásból szántóhoz is jutott). A többiek mind szántóban kérték a részüket, ketten egy és két ha között, négyen 0,5 és egy ha között, s egy igénylő 0,5 ha alatt. Nem kérte önálló ingatlan kialakítását 75 részarány-tulajdonos, együttesen 2105,47 aranykorona értékű földdel rendelkeznek. Az ő földterületük nevesített, de osztatlan tulajdon. Mindenki tudja, hogy melyik táblában van a része, de a kimérését

nem kérte. Ezeket a területeket vagy a tsz műveli meg, vagy más bérlő, vagy senki. Ma a faluban általánosan elfogadott bérlet szántóföldnél aranykoronánként 12 kg, gyeper és legelő esetében pedig 6 kg búza évente.

Földhasználat

Ha valaki földet vásárolt, vagy önálló ingatlan kialakítását kérte, az persze még nem jelenti, hogy használja is. Arról, hogy kik gazdálkodnak egyénileg, a benyújtott földtámogatási kérelmek alapján próbáltunk tájékozódni.

Az 1995. évi kérelmekben a kárpótlásból földet vevők három kivétellel mindannyian szerepelnek, az ha felett vásárlók közül pedig mindössze egyetlen név hiányzik, a kárpótoltak tehát vélhetően használják is a földjüket. Az önálló ingatlan kialakítását kérő részarány-tulajdonosokkal egészen más a helyzet. Közülük csak hárman kértek támogatást (ők is csak egészen kis földek után), a többiek nem.

A támogatást kérők között feltűnik négy olyan új név is, amely nem szerepelt sem a kárpótlással, sem a vagyonnevesítéssel földbirtokhoz jutott szuhogyi lakosok listáján. Ezek a gazdák bérlik a művelt területeket.

Egyikük, X. X. az igénybe vett támogatás tanúsága szerint a falu legnagyobb magángazdája, aki juhokat tart, és csaknem 100 ha bérelt föld után kért támogatást (ebből 88 ha szántó). A harmadik legnagyobb igénylő egy idős alsótelekesi asszony, aki a szuhogyi határban kérte ki 59 ha-os legelőjét, amit nem ő maga művel, hanem előzetes megállapodás után bérbe adott a tsz-nek, de a megegyezés szerint a művelési támogatást ő veszi fel érte. Rajtuk kívül még két új nevet találunk, mindketten kisebb, néhány hektáros gyepterületet művelnek.

Következtetések

A fenti adatok ugyan nem véglegesek, hiszen a földprivatizáció nem ért véget – talán még földárverés is lesz a faluban, újabb részarány-nevesítés pedig egészen biztosan –, néhány következtetés azonban így is levonható.

A legszembetűnőbb jelenség, hogy az előzetes várakozások és a kárpótlás körüli „felhajtás” ellenére Szuhogyon milyen csekély lakossági érdeklődés mellett zajlott a földprivatizáció. Ha a fent leírt „telekspekulációk” résztvevőit nem számoljuk, akkor a körülbelül 330 szuhogyi család közül csupán 29 szerzett földtulajdont. Ha figyelembe vesszük, hogy valamilyen jogcímen szinte a falu minden családja jogosult lett volna földtulajdon szerzésére, és hogy az országosan elterjedt „zsebszerződéses” módszerrel a jogosulatlanok közül is gyakorlatilag bárki vásárolhatott volna földet, akkor ez az alacsony részvételi

arány arra enged következtetni, hogy a lakosokat nem sikerült érdekeltté tenni a földprivatizációban. Nem tudtak mit kezdeni ezzel a lehetőséggel, és többségük nem akart magának földet. Ez akár csak ötven évvel ezelőtt is elképzelhetetlen lett volna ezen a vidéken.

Azt mondhatjuk, hogy ennek következtében a birtokszerkezet nem alakult át alapvetően az államszocialista viszonyokhoz képest. Bár a vagyonnevesítés és a kárpótlás során csaknem a falu teljes hasznosítható mezőgazdasági területe (1986 ha) „kalapács alá került”, csupán 33 százaléka talált új gazdára, a földterület túlnyomó része a régi mezőgazdasági nagyüzem kezelésében maradt.

A földprivatizáció során magánkézbe került földek abszolút nagyságban és az összes felajánlott föld százalékában

	árverésen eladott		önálló ingatlanná alakították		összesen	
	nagyság	százalék	nagyság	százalék	nagyság	százalék
szántó	91 ha	95	7 ha	2	98 ha	27
gyep	135 ha	84	9 ha	10,5	144 ha	58
erdő	70 ha	100	10 ha	3	80 ha	21
összesen	296 ha	90	26 ha	4	322 ha	33

Összehasonlítva a földárveréseken és a vagyonnevesítés során privatizált területet, óriási különbségeket találunk. Bár eredetileg a részarányra kiírt földalap több mint kétszerese volt a kárpótlási területnek, a birtokszerkezet magánhasználatban lévő részét mégis alapvetően a kárpótlás határozta meg, mivel a használat szempontjából magánkézbe került földek 92 százaléka a kárpótlási árveréseken kelt el, és a jelentősebb gazdaságokat is a kárpótoltak körében találjuk. Az egyetlen kivétel X. X, akinek csak néhány hektárnyi, pénzért vásárolt földje van, de csaknem 100 ha földet bérel (ebből 88 ha szántó), és ezzel a falu legnagyobb magángazdájává lépett elő. A részarány-tulajdonosok túlnyomó része nem kérte önálló ingatlan kialakítását, és akik kikérték a földjüket, általában azok sem maguk művelik meg, inkább bérbe adják, ami az esetek többségében egyértelműen azt jelenti, hogy nem akarnak túllépni az eddigi „konyhakerti” gazdálkodáson, nincsenek komolyabb terveik a mezőgazdasággal kapcsolatban.

Ha a kialakult birtokszerkezet alapján próbáljuk megítélni azt, hogy a földprivatizáció után a suhogyiak számára milyen lehetőségek nyílnak a mezőgazdaságban, akkor az adatok tanúsága szerint csupán egyetlen olyan méretű, csaknem 100 ha-os magánbirtok, és még egy, bérelt földekből álló hasonló nagyságú gazdaság jött létre, amely képes lehet arra, hogy egy családot eltartson. Emellett még nyolc-tíz, a földbérletekkel együtt is legfeljebb csak tíz-tizenkét olyan birtokot találunk, melyek tulajdonosai jelentősebb mellékkere setre számíthatnak a mezőgazdaságból. A többi földtulajdon nem a mezőgazdasági árutermelés, ha-

nem csupán az eddig is megszokott, és a lakosság többségére jellemző önellátás bővülésére mutat.

Mindent összevetve, azt mondhatjuk, hogy a földprivatizáció nem váltotta be a rendszer kidolgozóinak hozzá fűzött reményeit, nem alakította át gyökeresen a földhasználatot, és nem sikerült általa széles körben megteremteni a majdani mezőgazdasági kisüzemek alapjait.

A családi mezőgazdasági kisüzemek típusai

Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a családi gazdaságok körében milyen jellegzetes üzemtípusokkal találkoztunk Szuhogyon 1995–1996-ban. A felvázolt típusokat interjúk, kvalitatív vizsgálat alapján alakítottuk ki, így természetesen nem állíthatjuk, hogy teljes a tipológiánk, és nem szolgálhatunk az egyes típusokba sorolható gazdaságok pontos számával vagy arányival sem. Ilyesfajta kérdésekre egy későbbi kérdőíves felvétel adhat majd választ. Most csak azt reméljük, hogy sikerült megragadnunk azokat a legfontosabb csomópontokat, amelyek szerint a vizsgált település családi mezőgazdasági üze­mei osztályozhatóak.

A besorolás fő szempontjai a következők voltak: a termelés elsősorban önellátásra vagy inkább értékesítésre irányul, a gazda piaci bevétellel, vagy inkább a kiadások megtakarításával kalkulál; mekkora a termelés volumene; van-e specializáció, milyen termékeket állítanak elő; a gazdaság működtetéséhez milyen termelési eszközök szükségesek (föld, gépek, szakmai jártasság stb.); az induláshoz milyen tőkékre (anyagi, szakmai, kapcsolati) volt szükség; ki végzi el a munka nagy részét, alkalmaznak-e bér munkát, fő- vagy mellékállású vállalkozásról van-e szó. E szempontok alapján a következő öt típust különítettük el:

- „kiskertesek”;
- önellátó konyhagazdaságok;
- jövedelem-kiegészítő önellátók;
- árutermelő parasztgazdaságok;
- mezőgazdasági vállalkozók.

Részletesebben, rövid esettanulmányokkal illusztrálva azokat az üzemtípusokat mutatjuk be, amelyek valamilyen szintű árutermelést is folytatnak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az önellátás kevésbé lényeges tevékenység lenne, hiszen a mi tapasztalataink is ennek az ellenkezőjét bizonyítják. E szempont kiválasztásnak az volt az oka, hogy elsősorban az utóbbi évek változásait szerettük volna megragadni, és az önellátás jellegéből adódóan nem alakult át nagymértékben, a mezőgazdasági árutermelésben ellenben az utóbbi évek nagyon lényeges változásokat hoztak.

A „kiskerteselek”

Ebbe a kategóriába azokat a családi üzemeket soroltuk, amelyek nem az áru-termelés, és – a termelés alacsony volumene miatt vélhetően – nem is elsősorban a kiadások megtakarítása céljából végeznek mezőgazdasági tevékenységet. Csak a ház melletti kertet, esetleg a falu határában lévő szőlőt művelik, leginkább némi zöldséget, gyümölcsöt, paprikát paradicsomot termelnek a saját részükre. Állatokat nem tartanak, legfeljebb egy-két csirkét vagy tyúkot nevelnek. Nincsenek a kézi szerszámoknál komolyabb termelési eszközeik, gépeik, és nem szereztek földtulajdont a privatizáció során, vagy ha mégis, akkor azt nem művelik, hanem bérbe adják. A szükséges munkákat a család tagjai végzik el, de ők sem töltenek vele túlságosan sok időt. Nem végeznek racionális kalkulációt, a mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatos kiadásaik minimálisnak mondhatóak, a kert művelése teljességgel a családi háztartás körébe tartozik.

Annak, hogy ezek a minigazdaságok működnek, egyaránt lehetnek társadalmi és személyes okai. Itt is, mint minden más faluban közösségi normának számít az, hogy a kertet rendben kell tartani, *„nem verheti fel a gaz, és ha már amúgy is foglalkozni kell vele, hát akkor teremjen is benne valami”*. A kerti munka sokak számára megszokott, kellemes elfoglaltságnak, esetleg kikapcsolódásnak számít, és ha a háztartás esetleg nem is lenne anyagilag rászorulva, mégis csak jól jön, ha *„csak ki kell lépni az ajtón a friss zöldségért, gyümölcsért”*.

Ebbe a kategóriába alapvetően a következő kétfajta háztartás tartozik: Olyan családok, melyek tagjai túlságosan elfoglaltak. Nagyobb volumenű mezőgazdasági tevékenységhez kevés az idejük, vagy éppenséggel kedvük nincs az ilyesmihez, de azért egy kis konyhakerttel, vagy némi szőlővel szívesen foglalkoznak. Ilyen hobbikert jellegű gazdaságokkal leginkább a falu értelmiségének körében találkoztunk. A többi hasonló volumenű és termékszerkezetű gazdaságot olyan idős, esetleg rokkant személyekből álló családok működtetik, amelyek tagjai már nem tudnak nehéz fizikai munkát végezni, de *„egy kis kapálgatásra”* még telik az erejükből. Az ő esetükben inkább a megszokás, a normáknak való megfelelés igénye és sokszor az anyagi szempontok motiválják a gazdálkodást.

Önellátó konyhagazdaságok

Ebben a típusban a gazdálkodás fő célja a kiadások csökkentése. Arra törek-szenek, hogy a családi gazdaság a lehetőség szerint minél többfajta élelmi-szerből önellátó legyen, hogy minél kevesebb pénzt kelljen ilyesmire kiadniuk. Termelésük ennek megfelelően nem specializált. Rendszeresen hizlálnak disznót, viszonylag sok baromfit tartanak, és esetleg tehenük is van, aminek a tejét többnyire maguk fogyasztják el. A ház melletti kerthez sokszor csatlakozik zártkert vagy háztáji föld, szőlő, esetleg kisebb gyümölcsös. Előfordul, hogy ter-

mékfeleslegüket piacra viszik, de semmit nem termelnek kifejezetten eladásra, a fő cél a spórolás.

A növendék állatok, a takarmány, a vetőmagok megvásárlásához már szükség van némi pénz-befektetésre is, de még itt is az élőlátás jelenti a legnagyobb ráfordítást. A szükséges munkákat a családtagok látják el, nem alkalmaznak bér munkást, és nincsenek komolyabb beruházást igénylő gazdasági eszközeik sem (traktor, eke stb.). A konyhakertjük mellé nem szereztek nagyobb földtulajdont, vagy ha esetleg mégis, akkor azt nem maguk művelik, hanem bérbe adják. A gazdaság teljesen összefolyik a háztartással, sem a költségekkel, sem a befektetett munkával, sem a haszonnal kapcsolatban nem végeznek racionális kalkulációt.

Találkoztunk néhány olyan esettel, ahol az önellátás az utóbbi „nehéz évek” fejlődésének az eredménye, és célja a munkanélküliségből adódó létbizonytalanság enyhítése, mégis azt mondhatjuk, hogy az ebbe a típusba tartozó háztartások nagy része ugyanabban a formában gazdálkodik, mint a rendszerváltás és a környék foglalkozási szerkezetének megváltozása előtt. Többségük életében és gazdálkodásában az utóbbi idők nem hoztak alapvető változásokat, nem kellett feltétlenül új megélhetési forrás után nézniük, de azért a háztartás nem, vagy csak nagyon nehezen tudná nélkülözni a megtermelt élelmiszert. Ezek a családok többnyire ugyanazok, melyeket a nyolcvanas évek tipológiája szerint mi is a „*tradicionális önellátó gazdaságok*” közé soroltunk. Bár a mai „*konyhagazdaságok*” kategóriába tartozó háztartások köre valamivel szűkebb – hiszen innen hiányoznak a „*kiskertesek*” és azok, akik időközben árutermelésbe kezdtek –, mégis megállapítható, hogy Szuhogyon ebbe a kategóriába tartozik a mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartások többsége.

Jövedelemkiegészítő, önellátók

Ez a típus sok mindenben hasonlít az előzőhöz. A fő cél itt is a kiadások csökkentése, a megtermelt élelmiszerek többségét itt is elfogyasztják, de ezeknek a gazdaságoknak van már valamilyen kifejezetten eladásra előállított mezőgazdasági termékük is. Maguk termelik meg az állattartáshoz szükséges takarmányt, a szokásos házi szárnyasokon és a saját fogyasztásra nevelt hízon kívül néhány tehenet, anyakocát, esetleg juhokat vagy nyulakat tartanak. A hasznot ezekben az esetekben leginkább a tej, illetve a szaporulat eladása helyi piacon jelenti. Ez általában nem hoz túl sok pénzt, de a nagyfokú önellátás mellett viszonylag stabil kiegészítő jövedelemnek tekinthető.

A részleges specializáció miatt itt általában nagyobb a termelés volumene, mint az előző kategóriában, ami természetszerűleg nagyobb befektetést, több termelési eszközt, jobb infrastruktúrát is szükségessé tesz. Többnyire ezek azok a gazdák, akik a kárpótlási-, vagyonnevesítési eljárás során néhány hektáros földtulajdont szereztek, azt használják is, és akik már általában rendelkeznek a

földjük nagyságához mérten szükséges gépekkel (traktor, munkagépek, utánfutó stb.) és gazdasági épületekkel. Találkoztunk néhány olyan gazdával is, akik a termelés volumenét és jellegét tekintve ebbe a típusba tartoznak, de nincs saját gépük, vagy saját földjük. Ők a hiányzó „kellékeket” családi, baráti kapcsolat-hálózatuk és fokozott munkabefektetés révén pótolják, kölcsönkérnek és kapnak termőföldet és gépeket, kaszálni járnak a falu környékének használaton kívüli réttejre, mások segítségét pedig többnyire munkacserével, esetleg némi terménnyel viszonozzák. Az egész típusra jellemző, hogy a munka oroszlánrészét a család végzi el, de a nagyobb csúcsmunkák idején – leginkább betakarításkor, kazalrakáskor –, többnyire a reciprocitás keretein belül maradva, gyakran kérnek segítséget valakitől, esetleg napszámost vagy gépi bérmunkát fizetnek.

A gazdaság pénzügyei nem válnak el teljesen a háztartástól, a befektetett munkamennyiséggel csak ritkán számolnak. A kalkulációban olykor már felfedezhetők a piaci racionalitás nyomai, de a pénzügyeket alapjában véve még inkább a háztartás igényei szabályozzák. Ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy időnként megfordul a fontossági sorrend és egy-egy halaszthatatlan munka vagy valamilyen beruházás alkalmával a gazdaság kiadásai prioritást kapnak a háztartás igényeivel szemben. Jellemző az az eset, amikor a mezőgazdasági üzem és a háztartás pénzügyei általában nem válnak szét, a kifejezetten eladásra szánt termékekkel és az előállításukhoz szükséges befektetésekkal és munkával kapcsolatban viszont racionális a kalkuláció.

V. V. (szül.: 1952) szakmunkás, egyike annak a néhány bányásznak, akik nem kerültek az utcára. Felesége betanított varrónőként dolgozott a tsz melléküzemágában, majd munkanélküli lett. Idén márciustól kapott újra munkát a hajdani melléküzemág helyén megnyitott bútorgyárban. A feleség szülei nagygazdák voltak, V. V. édesapja 1956-ban disszidált, édesanyja a bányánál takarított, de az anyai nagyszülők, akiknél gyermekkorában a legtöbb időt töltötte, nagyban gazdálkodtak.

V. V. 18 éve foglalkozik állatokkal. Nyúltartással kezdte, az 1970-es évek végén 150–200 db tenyészállata volt. Egy nagy nyúlpestis után, amelyben csaknem az összes állat elhullott, anyajuhokat vásárolt, azokat szaporította. 1982-ben nősült, ekkor eladták a juhokat és a kapott pénzen először egy, majd OTP kölcsönből még két üszőborjat vettek. A tehenek beállítására kapott összesen 75 000 Ft-os állami támogatásból sikerült befejezni a házukat 1986-ban. Ettől kezdve átlagosan négy szarvasmarha volt a háznál, emellett egy-két hízót, 50–80 db aprójószágot tartottak és fogyasztottak el évente. Mivel nem voltak tsz-tagok, nem járt nekik háztáji föld, de majdnem 10 éven keresztül béreltek a szövetkezettől körülbelül két hektárnyi területet, ahol főleg kapás növényeket, krumplit, babot, kukoricát termesztettek, saját fogyasztásra és az állatoknak. Gépeik nem voltak, mindent kézzel csináltak.

A földprivatizáció az ő számukra paradox módon a megművelt földjeik elvesztését jelentette. Sem részarányra, sem kárpótlásra nem voltak jogosultak, és mire észbe kaptak, addigra az általuk rendben tartott, trágyázott földeket megvették más falubeliek. Azóta nem bérelnek földet, van egy nagy kertjük, abban megterem a konyhára való, az anyósék egy hektáros földjén (a régi háztáji) természetesen némi búzát, kukoricát, a takarmány nagy részét pedig olyan réteken kaszálják le, amelyeket újdonsült tulajdonosaik nem használnak semmire. Továbbra is tartanak teheneket (az

idén 5 tehén, 1 üsző és 3 bikaborjú volt a gazdaságban) és aprójószágot, de van emellett a gazdaságban kecske, birka, néhány nyúl és két tucatnyi galamb is. Gépet máig sem vásároltak, jó lenne ha lenne, de pénzük nincs, kölcsönt felvenni pedig nem akarnak. A szükséges munkákat néhány ismerős végzi el a számukra, cserébe ők is segítenek valamilyen munkában, terményhordáskor pedig a tehenek trágyájával „fizetnek”.

Pénzbevétel csak a tejből és a borjak eladásából van, a megtermelt élelmiszerek többségét megeszik. A tejet 40 Ft-ért adják, főleg az utcabeli ismerősök körében. A belőle származó havi 22 000–25 000 Ft bevételnek legalább a fele elmegy az állatokkal kapcsolatos napi kiadásokra (rezszi, orvos, fedeztetés stb.), igazi pénzbevételt a borjak eladása jelent (tavaly két borjúért összesen 70 000 Ft-ot kaptak). A gazdaság fejlesztéséhez nemcsak pénzük, idejük sincs, mindketten kötött munkaidőben dolgoznak, így képtelenek több állatot ellátni. Ha valamelyikük munkanélkülivé válna, akkor esetleg bérelnének egy kis földet, takarmánynövényeket természeténél, vennének egy régi traktort meg egy fűkaszát, és több tehenet tartanának (maximum 20 db férne el a portán). A tejet sokkal nagyobb mennyiségben is el tudnák adni, és eddig a borjakat is mindig elvitték a kupecok a háztól.

Az ebbe a típusba tartozók egy részének felmenői viszonylag nagy földterületekkel rendelkeztek, olyan is akadt köztük, akit kuláknak nyilvánítottak az 1950-es években. Bizonyára nem véletlen, hogy igen gyakran az ő gyermekeik közül kerültek ki azok, akik a 1980-as évek a háztáji állattenyésztésben is részt vettek, s így már régebben is volt pénzbevételük a gazdálkodásból, és szereztek némi termelési tapasztalatot is. Nekik megvoltak a szükséges épületeik, voltak kapcsolataik és talán éppen háztájizó múltjukból kifolyólag volt némi tőkéjük is ahhoz, hogy gépet, földet, gazdasági eszközöket vásároljanak, és a nagyüzemek megszűnése után némileg más formában, több önállósággal és több kockázattal, de folytassák a gazdálkodást.

A gazdálkodóknak ebben a csoportjában olyan esetekkel is találkoztunk, ahol az ingázás évtizedeiben a család részlegesen vagy teljesen felhagyott a mezőgazdasági árutermeléssel (vagyis az előző két típus valamelyikébe tartozott), a gazdaság újraindítása csak a közelmúltban, a munkanélkülivé válás ellensúlyozásaképpen következett be. Közülük azok kerültek ebbe a kategóriába, akiknek nem volt elegendő anyagi, szakmai, kapcsolati tőkéjük komolyabb árutermelő gazdaság kiépítéséhez, de a költségmegtakarítás és a jövedelemkiegészítés elérhető volt számukra a gazdálkodás révén.

Ere példa az a 28 éves fiatalember (Y. Y.), aki másfél évig munkanélküli volt, miután 1990-ben elküldték a varrodából, ahol lakatosként dolgozott. Néhány hónapig sikertelenül próbálkozott az elhelyezkedéssel, majd letett arról, hogy a környéken valamilyen ipari munkahelyet találjon, és családi kapcsolatait kihasználva gazdálkodásba kezdett. Először nyulakkal foglalkozott, ez azonban nem hozott jelentős jövedelmet, legnagyobb havi bevétele is csak 7000 Ft körüli volt (havi 20–40 kg eladott nyúl kilójáért 60–80 Ft-ot kapott.). 1993-ban sikerült munkába állnia az induló bútorgyárban. Innen kb. 13 000 Ft-ot hoz haza, ami kevés a megélhetéshez, ezért a gazdálkodást sem hagyta abba, hanem immár valamivel biztonságosabb anyagi bázissal a háta mögött annak fejlesztésébe kezdett.

Ugyanebben az évben jelképes összegért (30 000 Ft) megvette idős, egyedül élő nagybátyjának a tehenét, és kölcsön kapta a bácsi kárpótláson vásárolt 6 hektár szántóját. A tehenet most édesanyja feji, a tejet házaknál adják el (literenként 40 forintért). A szaporulat az első évben egy bika volt, az elválasztás után 8000 Ft-ot fizetett érte a kereskedő. Tavaly egy üsző született, egyelőre megtartották, de azt is el fogják adni. Az állatok a csordára nem járnak. A takarmányt eleinte a tsz-tól vették, mázsáját 900 Ft-ért, de most már saját maguk termelik meg a nagybácsitól használatra megkapott földön. A földért bérletet nem fizetnek, művelését a tsz-szel végeztetik bér munkában. Idén Tiszavasváriból hozott 3 kocával tovább bővült a gazdaság, eddig 9 malacot sikerült eladni, valamennyit a faluban, darabját 5500 Ft-ért.

Y. Y. családja azelőtt nem foglalkozott mezőgazdasági árutermeléssel, a munkanélküliség következtében támadt pénztelenség és a tétlenség miatt vágott bele, enélkül a fiatalembernek sem jutott volna eszébe ilyesmi. Mára azonban úgy tűnik, újra rátalált a régi kétlaki életforma előnyeire. A gazdálkodással annak ellenére nem akar felhagyni, hogy sikerült elhelyezkednie, sőt az önellátás mellett elérhető pénzbevétel növelése érdekében bővíteni szeretné a gazdaságot.

Az ebbe a típusba tartozó üzemek jelentős része esetében igaz az, hogy első sorban a tőkehiány miatt ragadtak meg az áruterelésnek ezen az alacsony szintjén. A földművelés ezen a vidéken csak az állattartással ötvözve lehet jövedelmező tevékenység, a nagybani állattartás viszont a gazdák szinte egybehangozó állítása szerint csak a takarmány megtermelése esetén gazdaságos. Ez egyrészt a több lábbon állás biztonságát jelenti, másrészt azonban azt, hogy működésképes gazdasághoz többirányú szaktudásra, valamint többfajta eszközre, tehát nagyobb befektetésre, több pénzre van szükség. Igazi áruterelő gazdaság létrehozására tehát csak keveseknek van lehetősége. Mivel azonban a föld, a munkaerő, némi hozzáértés és műszaki infrastruktúra sokak számára elérhető, az „önellátó-jövedelemkiegészítő” gazdaság típusa kézenfekvő menekülési lehetőségként adódik a munkanélküliség és az általános létbizonytalanság elől az ezektől fenyegetett családok számára.

Áruterelő parasztgazdaságok

Ezek a gazdaságok hagyományos középparaszti mintára szerveződnek. Fő céljuk az áruterelés, de ennek érdekében nem specializálódnak egyetlen termékre, hanem sok mindennel foglalkoznak, és mindig abból termelik a legtöbbet, aminek éppen a legjobb ára van a piacon. Saját maguk termelik meg az állatok számára szükséges takarmányt, és az élelmiszerek túlnyomó többségéből önellátóak. Gyakran tartanak teheneket, anyakocát, juhokat. Fő bevételi forrásuk – az előző típusba tartozókhoz hasonlóan – a tej és a növendék jószágok eladása, de náluk már az is előfordul, hogy nem „választási korban”, hanem felhizlalva adják el az állatokat, esetleg másoktól is vásárolnak növendék állatot hizlalásra. Az eladás céljából előállított termékeket illetően erőteljesebb a specializáció, az egész gazdálkodás sokkal nagyobb volumenben zajlik, és a belőle

származó pénzbevétel is jóval nagyobb, mint az eddigi típusok esetében. Ezeknél a háztartásoknál a gazdálkodás ha nem is az egyetlen, de mindenesetre az egyik fő bevételi forrást jelenti, amihez biztos piaci kapcsolatokra van szükség. Termékeiket vagy a faluban adják el – a tej esetében napról napra, illetve a növendék állatok esetében évről évre – ugyanannak az ismerősi, rokoni körnek, vagy valamilyen stabil felvásárló hálózaton keresztül értékesítik.

Az ilyen gazdaság működtetéséhez már nagyobb mennyiségű földre, nagy értékű gazdasági eszközökre, szaktudásra és jelentős forgótőkére van szükség. Az e típusba sorolt gazdák viszonylag nagy – legalábbis helyi viszonylatban annak számító – földtulajdonhoz jutottak a kárpótlási, vagyonnevesítési eljárás során. Már az 1980-as évek végére beszerezték az alapvető gépeket, és gépparkjukat többnyire a nagyüzemi privatizáció, vagy a kedvezményes, államilag támogatott vásárlási akciók során fejlesztették fel a mai szintre (Nemes 1996).

A munkák nagy részét a szükséges eszközök birtokában itt is a családtagok végzik el, de gyakran igénybe vesznek külső segítséget is, amiért csereszolgáltatással, terménnyel vagy pénzzel fizetnek. Előfordul, hogy ők maguk vállalnak gépi bér munkát mások földjén (szántás, fuvarozás stb.), bár ez nem túl gyakori.

A gazdaság beindításához szükséges befektetések és az árutermelés következtében itt már mind a kiadási, mind a bevételi oldalon nagyobb összegek forognak kockán. Legalább a befektetett pénzzel kapcsolatban tehát feltétlenül szükség van valamilyen racionális kalkulációra. A munkaráfordítással azonban már nem mindig számolnak, és az önellátásra előállított termékek kalkulusa is lehet irracionális. Nem feltétlenül azért termelnek valamit, mert jövedelmező, a fő célok közé tartozik a több lábon állás biztonsága, ami csökkenti ugyan a kockázatot, de korlátozza az elérhető haszon mértékét.

Ebben a típusban találjuk az 1980-as évek legnagyobb háztáji gazdálkodói közül azokat, akik megérezték a változások szelét és idejében észbe kaptak. Nekik a rendszerváltáskor már volt működő gazdaságuk, némi tőkéjük, voltak kapcsolataik és elképzelésük arról, hogy mit akarnak kezdeni mindezzel. Így ők lehettek azok, akik ki tudták használni a nagyüzemek privatizációjából, a kárpótlásból és a kilencvenes évek elején átmenetileg megszaporodó állami támogatásokból adódó lehetőségeket.

A. A. és a felesége is nyugdíjasok. Mindketten nagygazdacsaládból származnak. A nagyszülőknek mindkét részről 100 hold körüli földje, az egyik szülőnek cséplőgépe, mindenféle gazdasági eszköze volt, ezeket a tsz-esítés idején elvették. A. A. ezután a bányában, a feleség pedig a szövetkezetben dolgozott. A háztáji mezőgazdálkodással azonban soha nem hagytak fel, mindig volt tehenük, hízójuk is. Már az 1980-as évek elejétől kezdve tekintélyes mennyiségű földet béreltek a községi tanácstól és a tsz-től (1985-től 39 ha szántót). A család az egyik fő haszonélvezője volt a tsz és a háztáji gazdaságok együttműködése által kínált lehetőségeknek. Ők voltak talán a legnagyobb háztájisok. Esetenként 20–25 bikát is hizlaltak, emellett teheneket, anyakocát, sok baromfit tartottak és nagy kertet műveltek. A feleség vállalkozóként a falu tejbegyűjtője is volt. A mezőgazdasági tevékenységből az 1980-as évek végére jelentős tőkét halmoztak fel, a szántóföldi műveléshez és a marhatartáshoz szükséges eszkö-

zők többségét addigra sikerült beszerezniük. (Az első traktort még 1968-ban vették a tsz-tól.)

A kárpótláskor feltett szándékuk volt, hogy visszaszerezzék a hajdan a család birtokában volt földeket. Ez nagyjából sikerült is. A rokonságtól és a régi bányász-kollégáktól felvásárolták a kárpótlási jegyeket, és 98 ha földet vettek az árveréseken. Elsősorban rétet és a takarmány termesztéséhez szántót vásároltak, 39,1 ha szántót egy darabban, közvetlenül háztelek folytatásában vettek ki. A föld kiválasztásánál a minőség háttérbe szorult (ez a falu egyik legrosszabb szántója, mindössze 5 aranykorona értékű), fontosabb volt, hogy közel legyen, és lehetőleg egy darabban. A. A. már a kijelölés során jól érvényesíthette az érdekeit, hiszen bevásárolták a földrendező bizottságba.

1995-ben 13 tehén, 3 előhasi üsző, 3 üsző, 5 bikaborjú, 2 anyakoca, malacok, hízók és több mint 100 db házi szárnyas volt a gazdaságban. A 39 ha szántón termett gabonából az idén semmit nem tudtak eladni, mindenre szükség van az állatok kiteeltetéséhez. Nem adnak el hízókat sem, legfeljebb néha egy-két malacot. Évente 8–10 disznót is levágnak, egy részét saját maguk, más részét a különféle munkákra felfogadott munkások eszik meg. Jelentős bevétel származik viszont a tejből és a szaporulat eladásából. A tejet saját hűtőben tárolják, és a többi tehéntartó gazdától eltérően nem a faluban értékesítik, hanem a mucsunyi tejüzemnek adják el, ami állandó biztos piacot jelent a számukra.

A gazdaság gépekkel igen jól felszerelt. Az ekétől a kombájnig mindenféle eszközt beszerettek az elmúlt évek során, de majdnem minden nagyon régi és kopott, sok idő és energia elmegy a különféle javításokra. A munkák többségét A. A. és a felesége végzik el. Állandó munkaerőnek számít még az a falubeli, volt állami gondozott fiatalember, akit odavettek magukhoz, és szállás, ellátás valamint havi 6000-7000 Ft készpénz fejében dolgozik nekik. Emellett besegít még néha (főleg a szerelésekbe) A. A. 40 év körüli fia, és két-három (kazalrakáskor négy-öt) főleg idősebb falubeli.

A. A.-ék mezőgazdasági vállalkozásának jövője igencsak kétségesnek látszik. Fiuk, akinek a segítségében a leginkább bíztak, nem akarja tovább vinni a gazdaságot, fuvarvállalatot alapított, és tavaly még a faluból is elköltözött. Fejlesztéshez sem befektethető tőkéjük, sem erejük nincs, hiszen mindketten elég idősök és fáradtak már. Ezt ők maguk is érzik, de mindketten a magyar parasztoknak abból a fajtájából valók, akik ha igazából már nem is bírják, ha nincs is rajta valódi haszon, akkor is, elkeseredésből is addig dolgoznak a földdel és az állatokkal, amíg teljesen le nem dönti őket a lábukról a kor és a betegség.

D. D.-ék gazdasága, bár szintén ebbe a típusba tartozik, sok mindenben különbözik az előzőtől. Itt az előnyugdíjas bányász apa két huszoneves fiával együtt működött – A. A.-ékéhoz képest egészen modernnek ható – mezőgazdasági üzemet. Az egyik fiú autószerelő, a másik a tsz-ból alakult kft marhatelepének vezetője.

Nem kulákok, csak néhány holdas gazdák voltak a nagyszülők. D. D. a bányászkodás mellett lagzis zenekar tagjaként járta hétvégenként a vidéket, ami szép pénzt hozott a konyhára. Felesége csak néhány évet dolgozott, inkább a háztartás, az idős szülők és a gyerekek gondját viselte. A „klasszikus tsz-idők” háztájizásába nem nagyon kapcsolódtak be, a kert művelése mellett legfeljebb néhány tucat baromfit, pár disznót tartottak, eladásra – sok más falubeli háztartáshoz hasonlóan – csak nyulakat tenyészettek egy ideig.

A mai gazdaság alapjait az idősebb (állattenyésztő technikus végzettségű) fiú kezdeményezésére rakták le 1987-ben. Birkákat vettek, és néhány kecskét¹⁵, a szaporulatot megtartották és vásároltak még néhány bányát¹⁶, 1988-tól kezdve anyadisznót is tartanak. D. D. fia 1987-től kezdve dolgozott a szövetkezet marhatelepén. Akkoriban ugyan még „csak” műszakvezető volt, de ez is eléggé bizonyult ahhoz, hogy kiválaszt-hassa a várhatóan legjobb hízóállatokat, hogy kedvezményesen, nemritkán ingyen jusson takarmányhoz, tejporhoz és más alapanyagokhoz, s így számára a háztájiba hazavitt marhák felnevelése igen jövedelmező legyen. Bár „az idők” nagyot változtak, a privatizáció óta az ellenőrzés megszigorodott, a telepvezetőnek mind a mai napig lehetősége van a háztáji hizlalásra, és ez meg is éri neki. Tavaly 17 db bikaborjút hizlaltak fel a marhatelep számára, az egy borjún vett haszon 20 000 Ft körül volt. 1992-ben a társadalombiztosítás a szövetkezet tartozása fejében helyben elárverezett néhány tehenet, ekkor sikerült nevetségesen olcsón megvenni az egész tejgazdaság legjobban tejelő tehenét. Ennek a tehennek szeretnék az idén beállítani az egyik üszőborját.

A kárpótláson 6,5 ha szántót vásároltak, és művelik is, sikerült beszerezniük az ehhez szükséges legalapvetőbb munkagépeket. A hiányzó eszközöket D. D. fia a kft-ből kölcsön tudja kérni. Az állatok számára a szálatakarmány nagy részét a határban lévő használaton kívüli réteken kaszálják le. A gépek karbantartását az autószerelő testvér végzi, a földeken és az állatok körül szükséges munkákat a másik fiú és az apa. Többnyire „elbírnak a földjükkel”, napszámost legfeljebb aratáskor, terményhordáskor alkalmaznak.

Jelenleg egy tehén, egy üsző, hét db hizlalni való bikaborjú, két anyakoca, 10 süldő (ebből három saját fogyasztásra, a többi eladó) 24 birka és két kecske képezi az állatállomány gerincét, de ezeken kívül is rengeteg, összesen 32-féle állat van a gazdaságban. Közöttük sok egzotikus, nem annyira a húsa vagy a tojása, inkább a szépsége miatt tartott házi szárnyas. Ezeket nem elsősorban üzleti céllal, hanem inkább kedvtelésből nevelik, de azért – mivel ha olykor eladnak belőlük, akkor ritkaságuk miatt sok pénzt kapnak értük – legalábbis a ráfordított költség mindig visszatérül.

D. D.-ék gazdálkodása közelebb áll a piaci racionalitáshoz, mint a fentebb bemutatott paraszti típusú gazdaság. Önellátóak, de termékeik túlnyomó részét főleg eladásra állítják elő, kisebb munka- és pénzráfordítással valószínűleg legalább akkora hasznot hajt számukra a gazdaság. A haszon egy részét (legalább az 50%-át) minden évben visszaforgatják a gazdaságba, másik részén pedig a két fiú egyenlő részben osztozik. Ezt a pénzt – a klasszikus háztáji bevételhez hasonlóan – többnyire tartós fogyasztási cikkekre költik. (Kölcsön nélkül fejezték be az idősebb fiú házát, autót, motort vásároltak.)

Ez a gazdaság a személyes kapcsolatok révén sokat megőrzött a régi állattartó „integrált füzemek” jellemzőiből, termékszerkezeté, piaci kapcsolatai és munkamegosztásának jellemzői miatt soroltuk mégis az árutermelő parasztgazdaságok közé.

Mezőgazdasági vállalkozók

Az ő számukra a mezőgazdasági termelés, az összes eddigi kategóriától eltérően minden esetben a főfoglalkozást, a háztartás számára pedig az elsődleges bevételi forrást jelenti. Termékeik túlnyomó többségét eladás céljából állítják

elő, önellátásra egyáltalán nem, vagy legfeljebb „kiskertes szinten” termelnek. Gazdálkodásuk erősen specializált valamilyen állat (juh, sertés, szarvasmarha) szaporítására, bár az állatok takarmányának túlnyomó részét saját maguk állítják elő. Fő bevételük a szaporulat eladásából származik, de esetenként a takarmánytöbbletet is értékesítik.

A vállalkozás beindításához, a volumenétől függően mindenképpen számottevő befektetésre volt szükség, bár a pénz egy részét (részletfizetési kedvezmény, kölcsön, bizalmas információk révén) esetleg kiválthatták a személyes kapcsolatok. A termelés nélkülözhetetlen feltételei a gépek, a viszonylag nagy mennyiségű saját tulajdonú vagy bérelt földterület, a jelentős forgó tőke és a biztos piaci kapcsolatok. A gazdának nem elég a mezőgazdasághoz érteni, rendelkeznie kell az alapvető jogi, közigazgatási, vállalkozási ismeretekkel is.

A fizikai munka zömét még itt is a tulajdonos és családja végzi el (ebben különbözik a klasszikus értelemben vett vállalkozástól), de már rendszeresen igénybe vesz bér munkát is. A gazdaság pénzügyeit könyvelik, megtervezik a várható kiadásokat és bevételeket, a kalkuláció racionálisnak mondható.

Az általunk leírt kategória néhány jelentős ponton különbözik az 1980-as évek mezőgazdaságának „szabadpiaci vállalkozójától” (Kovách 1988: 83). Itt a vállalkozás a természeti adottságok következtében nem földiázást vagy zöldségtermesztést, hanem minden esetben állattenyésztést jelent. Ráadásul ezek a gazdaságok több száz kilométer távolságra vannak a fővárostól, így nem értékesíthetik termékeiket „saját kezűleg” a nagybani piacokon, mint mondjuk a Jászság paprikatermesztői. A biztos, fizetőképés piac érdekében valamely integrátori vagy felvásárlói lánchoz kell kapcsolódniuk, ami a teljesen szabad piachoz képest csökkenti a kockázatot, de az elérhető haszon is jóval kisebb lesz. A legnagyobb különbség mégis e gazdák szemléletében van. Egész gazdálkodásuk, a befektetésekhez és a haszonhoz való viszonyuk más némileg, mint az igazi, vérbeli vállalkozóé. Hiányzik belőlük az a kizárólag a profitszerzésre orientált gazdasági magatartás, amit Kovách Imre „vállalkozói etoszként” írt le (Kovách 1988: 96). A gazdálkodás az ő szemükbennem csupán a jövedelemszerzés eszköze, amit, ha jobb üzlet adódik, bármikor felválthatnak valami mással. Magatartásukban megőrizték a hagyományos értelemben vett paraszti lét bizonyos elemeit, bár gazdálkodásuk racionálisnak és a helyi viszonyokhoz képest meglehetősen jövedelmezőnek is mondható, nem individualizálódtak, társadalmi értelemben véve nem váltak vállalkozóvá.

X. X. juhokat tenyészt, ő a falu legtöbb földet művelő gazdája, s egyben talán ő az, akit a leginkább mondhatunk vállalkozónak.

Többgenerációs juhász családból származik, végzettsége szerint is állattenyésztő, egész életében juhokkal dolgozott. A hetvenes évektől a tsz első számú juhásza volt, emellett háztájiban is tartott 20–0 anyajuhot, melyeket együtt gondozott a szövetkezet állataival. A tsz-nek a nyolcvanas évek végétől kezdtek rosszul menni a dolgai. A juhászatot, a többi gazdaságtalanul működő ágazattal együtt leépítették. X. X. 1989-től már nem alkalmazottként, hanem bérlőként gondozta a juhokat, a tsz-től bérelte

az aklot, az anyákat és a legelőt, évi 200 000 Ft-ért. A szövetkezet szállította neki a takarmányt, egyébként mindent a saját szakállára csinált. Ebben az időszakban az ellétől függően évi 300 000–350 000 Ft bevétele volt ebből a tevékenységből.

1992-ben a tsz csődöt jelentett, a hitelezőknek fizetni kellett valamiből, ezért a tehenészetet és a juhászatot is eladták. Az elnök „rábeszélésére” X. X. – aki egyébként a szövetkezet vezetőségi tagja – megvásárolt 400 db válogatott anyajuhot (3000 Ft/db) és két istállót (150 000 Ft). Ez nem volt túlságosan olcsó vétel, de mivel csak a legkiválóbb tenyészállatokat hozta el, remek befektetésnek ígérkezett. Rádásul tsz-kapcsolatainak köszönhetően X. X.-nek nem kellett azonnal fizetnie, a tartozást öt év alatt törleszti le egyenlő részletekben, kamatmentesen. Ugyancsak a tsz-tól – már kézpénzért – vett az induláskor néhány leselejtezett gépet (traktor, eke, borona stb.), ezt a gépparkot azóta sikerült újonnan vásárolt gépekkel kiegészítenie.

A gazdálkodáshoz ennyi állat mellett földre is szükség volt, X. X. azonban sem kárpótlásra sem részarány-tulajdonra nem lévén jogosult, saját földdel az istállókkal együtt megvásárolt néhány hektártól eltekintve, nem rendelkezett. A zavaros viszonyokra való tekintettel – bár a közismert „zsebszerződéses módszerrel” megtehetette volna – nem vásárolt földet, inkább ötéves, stabil bérleti szerződéseket kötött a részarány-tulajdonból vagyonnevesítés útján földhöz jutott tsz-tagok némelyikével, ismét kihasználva szövetkezeti kapcsolatait. (30 ha szántót, ugyanennyi rétet és 60 ha legelőt bérlet.)

A részletfizetés és a bérleti szerződések következtében viszonylag kevés tőkére (kb. 700 000–800 000 Ft) volt szükség a gazdaság beindításához. Ennyi pénz pedig, az elmúlt évek szorgos munkájának eredményeképpen volt a családi takarékbetétkönyvben, nem kellett kölcsönt felvenni. X. X. a szakmai tudásnak a szakképzettség és a családi hagyományok révén vitathatatlanul a birtokában volt. Az önállóságot már a háztájiás és a bérlőség idején megszokta, ugyanezen idő alatt gyűjtötte össze a mai vállalkozás szerény indulótőkéjét is. Azonban mindez haszontalan lett volna a tsz-beli befolyás nélkül. Ennek hiányában sem az állatokhoz, sem az ingatlanhoz, de még a földhöz sem juthatott volna hozzá ilyen könnyedén. X. X. tehát kapcsolatainak segítségével tudta kompenzálni a pénzhiányt, ez tette lehetővé számára a vállalkozás beindítását.

Még valami nélkülözhetetlen volt azonban az üzleti sikerhez: az a piaci, szakmai kapcsolatrendszer, amit X. X. az Észak-Magyarországi Tenyésztők Egyesületének keretei közt talált meg. Ez a szervezet tagjai számára minden elképzelhető segítséget megpróbál biztosítani, a tenyészállatok kedvezményes árusításától az értékesítés megszervezéséig. Információkkal látja el a tenyésztőket a betegségekkel, az új fajtákkal kapcsolatban, és szükség esetén érdekképviselői szervként is funkcionál, vagyis mindazokat a szervezeti feladatokat ellátja, melyek régen nélkülözhetetlenné tették a tsz-eket a kistermelők számára.

A gazdaságban a feladatok alapvetően két részre oszlanak, állattenyésztésre és növénytermesztésre. Az utóbbi alárendelt szerepet játszik, konkrét pénzbevételt alig hoz (éppen hogy fedezi a művelés költségeit), ugyanakkor a 60 ha föld megművelése rengeteg munkát és időt követel a gazdától. A munka nagy részét a saját gépeivel ő maga végzi el. Sokat segít a nagyobbik fia, a mezőgazdasági csúcsmunkák idején pedig mindig ugyanazt a három-négy megbízható falubeli ismerőst hívják el segíteni. Saját kert művelésére már évek óta nincs idő, még baromfit sem tartanak, minden ételkészítést meg kell vásárolniuk. A vállalkozás könyvelését rendszerint a gazda menyecsinálja meg.

X. X. gazdaságának elsődleges haszonvételi forrása az állattenyésztés, ez semmit nem változott a „juhász-nagyapák” kora óta. Mégis van egy jelentős különbség. Régen az elsődleges bevételi forrást a gyapjú jelentette, utána következett a tej, a bárány pedig már szinte semmit sem ért. Mára ez a sorrend a piaci viszonyok következtében megfordult. A gyapjúból származó haszon sokszor a nyírás költségeit sem fedezi. (A tavalyi 100 Ft/kg igen jó árnak számított.) A tejnek ugyan nagyon jó ára van (egy anyajuh évente összesen 40-50 l tejet ad, amit 2500-3000 Ft-ért lehet értékesíteni), a fejés azonban igen nehéz fizikai munka, amit a birkáknál nem lehet gépesíteni, így pedig egy ember csaknem teljes munkaejét leköti. (A fejési időszakban X. X. két ember munkáját végezte el, gyakran napi 16-18 órát dolgozott.) A tejpénz nagyjából fedezte X. X. éves tsz-tartozását, a tavalyi évtől azonban segítség híján kénytelen volt felhagyni a fejéssel.

A juhászat legfőbb bevételi forrását a bárányok eladása jelenti. Olasz kereskedők egyre nagyobb mennyiségű bárányt szállítanak Magyarországról, ennek hatására a juhtenyésztés mára teljesen átalakult. Azok számára, akik exportképes bárányokat tudnak előállítani, igen jövedelmező vállalkozássá vált, akik viszont nem tudnak a nemzetközi piacon versenyezni, azoknak vajmi kevés esélyük van a fennmaradásra. A magas minőségi követelményeknek pedig nem könnyű megfelelni. Az állategészségügyi és a technológiai előírások teljesítése költséges mulatság, de ha egy gazdának sikerül elérnie, hogy a gazdaságát karanténná (értsd exportképessé) nyilvánítsák, akkor elég nagy biztonsággal számíthat arra, hogy 25-27 kg-os bárányait kb. 7000 Ft-ért el tudja adni. Jó tenyészállomány esetén az anyák két évente adnak három bárányt, és kb. 100 százalékos az ellési arány. 300 db-os állomány esetén ez 3,2 millió Ft éves árbevételt jelent, ami még a költségek (kb. egymillió Ft) levonása után is szép keresetnek tűnik.

X. X. számára a vállalkozás sok munkát és biztonságosnak mondható megélhetést jelent. A rendelkezésre álló infrastruktúra és a megművelt föld mennyisége lehetővé tenné a gazdaság továbbfejlesztését. Azt tervezik, hogy 400-500 anyára bővítik a tenyészállományt. Ha ez sikerülne, akkor a nagyobbik fiú, aki most az állami gazdaság juhászatában dolgozik, otthagyná a munkahelyét, és hazajöhetne segíteni, az ő családját is eltartaná a vállalkozás.

Összegzés

Magyarországon az iparosodás és a modernizáció sajátos összefüggésrendszerén keresztül a paraszti lakosság jelentős része úgy integrálódott az ipari társadalomba, hogy közben megtartotta falusi lakhelyét, és ezzel együtt a mezőgazdasági termelés lehetőségét is. Ennek következtében a falvak jó részének gazdasága két stabil lábon állt az utóbbi néhány évtizedben. Az ipari munkahelyek egyrészt biztos jövedelmet jelentettek, másrészt pedig biztosították a munkás-proletár státust, ami az államszocializmus viharosabb évtizedeiben viszonylagos védelmet nyújtott a politikai zaklatások ellen. A mezőgazdaság ugyanakkor az önellátás, és a főként a tsz-ek által szervezett háztáji gazdálkodás révén lehetővé tette az anyagi gyarapodást, az áru- és pénzviszonyok folyamatos fennmaradását a kétlaki falusi lakosság számára.

A politikai és gazdasági rendszerváltás, valamint az az évtizedes trendeken alapuló gazdasági átrendeződés, ami már az 1980-as évek közepétől kezdve érezte a hatását, az 1990-es évekre alapjaiban változtatta meg az addig fennálló helyzetet. A változások elvágták az ingázó falvakat a külvilághoz fűző szálak többségét, a lakosság zöme számára gyakorlatilag megszűnt az ipari munkavállalás lehetősége, amivel majdnem a nullára redukálódott az addig két lábon álló gazdaság egyik ága. Ugyanakkor a mezőgazdaságban is válsághelyzet alakult ki. A keleti piacok szinte egy csapásra történt elvesztése, az állami támogatás megkurtítása, a termelészövetkezeti rendszert és a tsz-vezetőket ért támadások, valamint a kárpótlás és a földprivatizáció következtében fellépő általános bizonytalanság előbb a csőd szélére sodorta, majd szinte teljesen romba döntötte a magyar mezőgazdaság addig úgy-ahogy működő intézményhálózatát. Ez természetesen azt jelentette, hogy az a beszállítói rendszer, amely a háztáji gazdaságok alapját képezte, s amely az ország mezőgazdasági termelésének igen jelentős hányadát állította elő (Rendek 102), a tsz-ek infrastrukturális, kereskedelmi, szakmai háttere nélkül nagyrészt szintén ellehetetlenült. Ezzel az ingázó falvak gazdaságának másik ága is nagymértékben meggyengült. Az önellátás mint kiadás-csökkentő tényező továbbra is megmaradt, a pénzkereseti lehetőségek azonban minden vonalon drámai módon beszűkültek.

Szuhogyon a gazdaság „kétlábra állása” a bányavidék közelsége miatt viszonylag hamar, már a század harmincas éveinek az elején megtörtént. Itt a föld soha nem tartotta el a teljes népességet, mindig sokan voltak olyanok, akiknek a mezőgazdaságon kívül kellett megélhetést találniuk. Mindig is több bázisra épült a gazdaság, a két háború közt csak annyi történt, hogy az iparosítás, az erdei munka, a kereskedelem vagy éppen a tengeren túli munkavállalás helyébe a bányászkodás lépett. A bányászatot sokáig nem is kezelték „rendes” foglalkozásként, időszakos munkának, alkalmi pénzkereseti lehetőségnek tekintették csupán. A nehézipar csak egy emberöltővel később, a világháború és a totális politikai rendszer elnyomó gépezetének „segítségével” tudta gyökeresen megváltoztatni az itt lakók értékrendjét, ekkorra veszítették el paraszti identitásukat és ragaszkodásukat a földhöz.

A „jóléti szocializmus” idején, a 1970-es, 1980-as években az ipar és a háztáji mezőgazdálkodás remekül kiegészítette egymást. A lakosság és maga a falu is szépen gyarapodott, javult az ellátás és az infrastruktúra. Ugyanakkor a település kezdett függetlenedni a bányától. A fiatalok számára az ipari munkahely már nem kizárólag a bányászatot jelentette, sokan tanultak tovább, szereztek szakmát, technikai minősítést, esetleg felsőfokú oklevelet. Jó néhányan közülük az iskolák elvégzése után elköltöztek a faluból, akik pedig hazajöttek, azok már nem annyira Ormosra vagy Rudabányára, hanem inkább a környék valamelyik vegyipari vagy kohászati centrumába jártak el dolgozni.

A 1990-es évek elején a leépítések következtében a vegyiparban és a közalkalmazotti státuszokban dolgozók kivételével szinte mindenki elveszítette a

munkahelyét. A munkanélkülivé válók csaknem fele, elsősorban az idősebb bányászok és a nők egy része, az inaktivitást választotta megoldásképpen. Ez a gyakorlatban a rokkantnyugdíj vagy az előnyugdíj kieszközlését jelentette, ami azonban az esetek egy részében csak az igény szint lényeges csökkentése mellett, vagy még úgy sem elegendő a háztartás kiadásainak fedezésére. Emellett olyanok is sokan vannak, akik előtt életkorukból adódóan el voltak zárva az inaktívvá válásnak ezek az útjai. Így tehát a lakosság tekintélyes részének új bevételi források után kellett néznie.

Faluról lévén szó, első látásra kézenfekvő megoldásnak tűnhet a mezőgazdasághoz való visszatérés lehetősége, a helyzet azonban ennél jóval bonyolultabb. Ezeken a területeken már évtizedek óta nem folyik igazi magán-árutermelés. Azok ugyanis, akik gazdálkodni akartak, a rossz természeti, piaci adottságok és egy sor más tényező miatt leginkább a tsz-ekkel való együttműködésben találták meg a számításukat. Ez a bedolgozó rendszer azonban nem jelentett igazi magánvállalkozást, hiszen nem volt szükség hozzá sem tőkére, sem piaci kapcsolatokra, még szaktudásra is csak korlátozott mértékben. S amikor a szocializmus „langyos állóvizét” hirtelen felváltották a rideg piaci viszonyok, ezek a gazdák hirtelen elvesztették a talajt a lábuk alól. Azok számára pedig, akik nem vették ki a részüket az 1980-as években a háztáji gazdálkodásból, a földön kívül – amihez bárki hozzájuthatott, ha akart – legtöbbször minden egyéb szükséges „kellék” (tőke, szaktudás, piaci kapcsolatok stb.) hiányzott egy mezőgazdasági vállalkozás beindításához. Valószínűleg ezen okok következménye lehet az, hogy bár a kárpótlás és a részarány-nevesítés során gyakorlatilag mindenki számára adott volt a földszerzés lehetősége, elsősorban a lakosság érdektelensége miatt nem alakult át alapvetően a földprivatizáció során a birtokszerkezet, és végeredményben a földtulajdon-földhasználat területén sem teremtdötek meg a majdani kisüzemi mezőgazdálkodás feltételei.

Akik mégis gazdálkodásra adják a fejüket, azoknak alapvetően kétféle céljuk lehet a mezőgazdasági termeléssel: az önellátás és a pénzbevétel reményében folytatott árutermelés. A bemutatott típusok e két tevékenység különböző szintű kombinációiként állnak elő, az egyszerű konyhakertektől a specializált mezőgazdasági vállalkozásokig. A valamilyen formában „árutermelést” is végző gazdaságokat elsősorban a termelés racionalitása és a piachoz fűződő kapcsolatok mentén oszthatjuk további csoportokra.

A szuhogyi gazdálkodók túlnyomó része számára az árutermelés nem vállalkozás típusú tevékenység. Ők jobbra csak a feleslegüket adják el, termelésüket nem elsősorban a piac igényei szerint alakítják, nem lépnek ki a hagyományos közösségből, ami egész gazdálkodásukat és értékesítési lehetőségeiket is meghatározza. Termékeik javarészt a helyi piacon találnak gazdára, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy, mondjuk, a malacokat a falun belüli ismerősöknek, rokonoknak adják el, esetleg elviszik valamelyik környező településre vásárra. A gazdasági nehézségek, a foglalkoztatási gondok nyomán az utóbbi időben

egyre többen próbálják élelmiszer-szükségletük nagyobbik részét saját maguk megtermelni. Ehhez feltétlenül szükségük van bizonyos alapanyagokra (növény-dék állatok, takarmány), ugyanakkor azok a nagyüzemek, amelyek hagyományos beszerzési forrásul szolgáltak, ma már nem tudják ellátni a lakosságot. Az igazi minőségi áruk (például a törzskönyvezett borjak, hízók, vagy az EU-szabvány szerint kevert takarmány) pedig olyan drágák, hogy az önellátásra termelő kisgazdaságok nem tudják megfizetni. Az így kialakult piaci űrbe léphetnek be a nagyobbacska helyi gazdaságok, a maguk nem túl igényes, de meglehetősen olcsó áruival. Eszerint az ilyen típusú „kvázi-árutermelői” tevékenységre éppen az önellátás kiszélesedése nyomán nyílik lehetőség.

Azoknak a specializált, nagyobb volumenű gazdaságoknak a számára, melyeket olyan racionálisan kalkuláló gazdák működtetnek, akiket már vállalkozóknak nevezhetünk, ez a helyi piac szűknek bizonyult. A termelés és az értékesítés folyamatossága érdekében nekik mindenképpen csatlakozniuk kell valamilyen felvásárlási lánchoz vagy integrátori szervezethez, másképp nem lehetnek hosszú távon életképesek.

Kutatásunk talán egyik legfontosabb tanulsága az lehet, hogy bár az utóbbi években mind a termelők száma, mind a termelés volumene tekintetében előrelépés történt a magángazdálkodás területén, ez elsősorban nem a mezőgazdasági árutermelés fejlődését, hanem az önellátás kibővülését jelenti. A termelés és a helyi áruforgalom megnövekedett, azonban a falu „exportja”, vagyis az országos, esetleg a világpiacon értékesített, és így a településre külső erőforrásokat hozó áruk mennyisége még csökkent is az 1980-as évek színvonalához képest. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági magán árutermelés tekintetében minden fejlődés ellenére is visszalépés történt. A mezőgazdaságtól tehát ezután sem igen várhatunk többet, mint annak a jövedelemkiegészítő-spóroló szerepnek a megtartását, amelyet már évtizedek óta betölt. A problémák gyökeres és megnyugtató megoldásának lehetőségét másutt kell keresnünk.

Jegyzetek

¹ A három falu: Szuhogy, Szőlőszardó, Abod

² A tanulmány nagy része Nemes Gusztáv „Egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei falu a rendszerváltás után – avagy: Van-e esélye a mezőgazdasági kisvállalkozásnak” című szakdolgozatára épül.

³ Szuhogy természeti, gazdasági környezetéről, a falu gazdaság- és társadalomtörténetéről itt helyszűke miatt csak nagyon vázlatos képet tudunk adni. Bővebben lásd Nemes 1995.

⁴ A szántóföldek nagyon rossz minőségűek (5–12 aranykoronásak).

⁵ A gazdálkodásnak a bányászkodással szembeni előretörésében bizonyára szerepet játszott a földosztás és a kisgazdapárt választási győzelme is, ami a mezőgazdaság számára a háború utáni első években kedvező politikai légkört teremtett.

- ⁶ A BVK (Borsodi Vegyi Kombinát) az észak-magyarországi vegyipar egyik legnagyobb központja volt. 1993-ban a cég egy részét privatizálták, a maradék Borsod-Chem néven alakult át részvénytársasággá.
- ⁷ Akinek volt háztájiban természetett saját takarmánya, azt is feleltethette a jószágokkal, így a végén annak értékével kevesebbet vontak le a vételárból az elszámoláskor. Ez néhány rosszabb évtől eltekintve gazdaságosabb hasznosítást jelentett, mintha ugyanazt a takarmányt eladták volna.
- ⁸ Ez a tevékenység annyira megérte a szövetkezetnek, hogy a nyolcvanas évek végén, amikor az ipari melléküzemágak már nagyon gazdaságtalanul működtek, nemcsak a saját növendék jószágaitak hizlaltatták háztájiban, hanem egész Borsodból, de még Nógrád megyéből is vásároltak állatokat erre a célra.
- ⁹ A szakcsoport vezetője szerint 30 anya egy év alatt kb. 600-at fialt, ami akkoriban az állatok tartására befektetett pénz 160 százalékos megtérülését, havi 1500–2000 Ft jövedelmet jelentett. (A bányászfizetés kb. ennek a duplája volt.) Ez napi 3–4 órás munkáért – ennyi időbe teltett az állomány gondozása – egészen szép pénznek számított.
- ¹⁰ Az Edelényi Munkaügyi Központ 1996. márciusi adata.
- ¹¹ Ezeknek az embereknek a nagyobbik része bányász, akiket a több évtizedes földalatti szolgálat után nem munkanélküli segélyre, hanem korengedményes, vagy rokkantnyugdíjba küldtek. (A faluban 146 mozgáskorlátozott van, ők többségükben ilyen leszállékolt bányászok.) Sok olyan asszonnyal is találkoztunk, aki még nem érte el a nyugdíjkorhatárt, de annak a rendeletnek az alapján, amely lehetővé teszi, hogy azok, akik 50 százalékos munkaképesség-csökkenést igazolnak, és legalább öt éves munkavisztonnyal rendelkeznek, megkaphassák a rokkantnyugdíjat, mégis inaktívvá válhattak. (Ehhez jön további könnyítésül még az a rendelet, amelynek értelmében az 1968 előtt született gyerekeket 1-1 évi munkaviszonyként számítják be.) Az egyik, a szövegdéből elküldött asszony azt állította, hogy ő és a volt munkatársai közül többen is egy edelényi orvosnál 10 000 Ft-ért vettek 50 százalékos rokkantsági igazolványt.) A fiatalabb nők közül sokan átmeneti megoldásként az esetlegesen előre hozott gyermekszülést választották, mint az inaktívvá válás kézenfekvő lehetőségét.

A munkanélküliség problémájának másik lehetséges megoldási típusát jelentik a különféle vállalkozások. Ezekből itt nincsen túlságosan sok, ráadásul többségük igen rövid életű. Jelenleg 24 fő rendelkezik vállalkozói igazolvánnyal, az idén október végéig összesen 10 darabot állított ki az önkormányzat, de hatan már visszaadták. (Körülbelül ez az arány jellemző a többi évre is.) Hosszabb életű, biztonságos vállalkozásnak egyrészt a vegyesboltok és a kocsmák, másrészt a különböző mesteremberek vállalkozásai számítanak.

- ¹² 1985–1992 között még a gazdálkodók 26 százaléka vett fel valamilyen kölcsönt, 1993–1995 között ez az arány a felére csökkent (Harcsa–Kovács 1995).
- ¹³ Az önkormányzat ebből fedezte a 12 másik településsel indított gázprogram közös költségének nagy részét.
- ¹⁴ A közeljövőben ezeken a területeken valószínűleg házhelyeket fog kialakítani az önkormányzat. A vásárlók ezért a megvásárolt területek nagyarányú értéknövekedésére számíthatnak.
- ¹⁵ A kecskére azért van szükség, mert az ikerbárányokat az anyjuk rendszerint nem tudja felnevelni, a kecske viszont akár több bárányt is képes szoptatni. Így a kecskék birtokában nagyon olcsón (1000 Ft) lehet elválasztás előtti újszülött bárányhoz jutni.

- ¹⁶Jelenleg 23 anyajuhból és egy kosból áll a tenyészállomány. Az állatokat télen otthon tartják, nyárra pedig kiadják bérlegeltetésre a falu nagy juhtenyésztő gazdájához. A malacokat hizlalják egy darabig és süldőként adják el.

Irodalom

- Berényi István 1992. *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései.* Földrajzi Tanulmányok 22, Budapest: Akadémiai Kiadó
- Borbándi Gyula 1983. *A magyar népi mozgalom.* New York: Püski
- Fekete Éva (szerk.) 1995. *A térség, mely élni akar.* Cserehát-Hernád-Bódva vidék Térségfejlesztési Program I. Helyzetelemzés és fejlesztési stratégia. Miskolc: MTA RKK
- Gere Ilona (szerk.) 1993. *Mozgástér és alternatívák.* Budapest: Fraternite
- Gunszt Péter 1987. *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között.* Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 1. Budapest
- Harcza István 1994. *Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók.* KSH, Társadalomstatistikai Füzetek 3, Budapest
- 1995. *Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók.* KSH, Társadalomstatistikai Füzetek 11. Budapest
- Harcza István–Kovács Imre 1995. *Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók a vidéki társadalomban.* In.: *Társadalmi riport*
- Juhász Pál 1976. *Adalékok a háztáji és kisegítő gazdaságok elméletéhez.* Budapest: Szövetkezeti Kutató Intézet
- 1982. *Agrárpiac, kisüzem, nagyüzem. Medvetánc, 1.*
- Kovács Imre 1988. *Termelők és vállalkozók – Rétegződés-modell vizsgálat IX.* Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- KSH 1990.
- Márkus István 1973. *Az utóparasztság arcképéhez.* Szociológia, 1.
- Nemes Gusztáv 1995. *Egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei falu a rendszerváltás után – avagy – Van-e esélye a mezőgazdasági kisvállalkozásnak?* Szakdolgozat. Budapest: ELTE Szociológia Intézet
- 1996. *Vadkeleti farmerek. Egy magángazdaság útja a háztájitól a vállalkozásig* *Társadalomkutatás*
- Rendek László 1993. *A mezőgazdaság átalakulásának folyamata hazánkban. Kiút a válságból. II. falukonferencia.* Kovács Terez (szerk.) Pécs: MTA RKK
- Szelényi Iván 1992. *Harmadik út? – Polgárosodás a vidéki Magyarországon.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Szuhay Péter 1982. *A Szendrő környéki falvak paraszti gazdálkodása a kapitalizmus időszakában.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- Viga Gyula 1990. *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon.* Debrecen–Miskolc: KLTE Néprajzi Tanszéke – Hermann Ottó Múzeum